

DK
K
1917

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— ❧ 102. ❧ —

BEVEZETÉS
A JOG- ÉS ÁLLAM-
TUDOMÁNYOKBA.

IRTA:

D^r. KUN BÉLA,
JOGAKAD. TANÁR.

POZSONY. 1902. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

1918. 515.

A tudományos zsebkönyvtár jog- és államtudományi csoportjából eddig megjelent:

8. **Római jog. I. Institutiók.** Irta *Dr. Bozóky Alajos.*
9. **Római jog. II. Pandekták.** Irta *Dr. Bozóky Alajos.*
10. **Katholikus Egyházjog.** Irta *Dr. Bozóky Alajos.*
21. **Nemzetközi jog.** Irta *Dr. Gratz Gusztáv.*
- 31.—34. **Magyar magánjog.** Irta *Dr. Katona Mór.*
- 39.—40. **Magyar büntetőjog.** Irta *Dr. Atzél Béla.*
- 41.—42. **Bűnvádi perrendtartás.** Irta *Dr. Atzél Béla.*
55. **Magyar közigazgatási jog.** Irta *Dr. Falcsik Dezső.*
56. **Alkotmányi politika.** Irta *Dr. Gratz Gusztáv.*
- 57./57a. **Magyar pénzügyi jog vázlata.** Irta *Dr. Bartha Béla.*
59. **Ethika.** Irta *Dr. Somló Bódog.*
66. **A magyar váltójog.** Irta *Dr. Berényi Pál.*
74. **Államszámviteltan.** Irta *Dr. Berényi Pál.*
75. **Jogbölcsélet.** Irta *Dr. Somló Bódog.*
79. **Szociológia.** Irta *Dr. Somló Bódog.*
84. **Kereskedelmi jog.** Irta *Dr. Berényi Pál.*
102. **Bevezetés a jog- és államtudományokba.** Irta *Dr. Kun Béla.*

Követni fogják:

Alkotmánytan, Észjog, Magyar közjog, Nemzetgazdaságtan, Pénzügytan, Statisztika stb.

A társadalom.

Az emberre nézve a társaságban élés a természetes állapot. A 18-ik század természetjogászai ugyan azt tanították, hogy az ember természetes állapota a teljes egyedüllét, amit csak később, u. n. társasági szerződés folytán cserélt volna föl a társas életmóddal. Az ő feltevésük szerint tehát minden emberi társaság s így az állam is, önkéntes emberi cselekvés produktuma volna. Ennek a föltevésnek azonban minden tapasztalat ellene mond. Bármily régi, vagy bármily alacsony műveltségű emberekről van tudomásunk, azok mindig és mindenütt társaságban éltek. De nem is élhettek másként. Még az állatvilágban is a társas életmód gyakoribb, mint a magános. Magánosan rendszerint csak azok az állatok élnek, amelyek egyrészt elég erősek arra, hogy magukat egyedül is megvédelmezhessék és élelmüket egymagukban is megszerezhessék, másrészt amelyek igen nagy mennyiségű, vagy nehezen elfoglalható táplálékot igényelnek. Az emberre nézve pedig ez nem áll. Már maga az, hogy a gyermekkor, a táplálék megszerzésére és önvédelemre képтелenség kora kivételesen hosszú időn át tart, bizonyos társas együttélést tesz szükségessé. De ettől eltekintve is, a magános ember, kivált a műveletlen, a tökéletesebb eszközök birtokában nem levő, — ereje teljességében sem képes megóvni magát az őt sok felől fenyegető veszélyekkel szemben. Táplálékát is többed magával együtt könnyebben megszerezheti.

A legalsóbb rendű emberre nézve is tehát nélkülözhetetlen a társas együttlét. A nélkülözhetelenség pedig később tudatossá is válik. Észreveszik ugyanis az emberek, hogy jobban tud táplálkozni,

a természeti erőkkal, az állatokkal és embertársai-
 val szemben is védekezni, egy szóval szükség-
 leteit jobban kitudja elégíteni az, aki többek
 segítségére támaszkodhatik, mint az, aki érdekei
 előmozdításán csak egymagában vagy néhányad
 magával fárad. Annak folytán nem elégesznek meg
 a társas együttélésnek azon szűk körével, melyre
 őket már a természeti szükség ráutalja (anya és
 gyermek közti viszony stb.); hanem igyekeznek
 maguknak minél több segítő társat keresni. Az
 emberek együttélésének természetes következménye
 az emberi nem folytonos fejlődése, tökéletesedése.
 Több ember többet tapasztal; tapasztalataikat közlik
 egymással s így tudásuk folyvást szélesbedik; az
 utódok felhasználják az elődök által elért ered-
 ményeket és tovább fejlesztik. De viszont mennél
 fejlettebb, mennél tökéletesebb az ember, annál
 nagyobb számú (testi és szellemi) szükségletekről
 van tudomása, amelyeknek kielégítésére törekszik.
 Ezeket megint csak úgy elégítheti ki, ha mennél
 több ember közreműködését igénybe veszi. Hogy
 csak egy nagyon közönséges példát említsünk: a
 mai ember, még ha valamely téren tevékeny nem
 kíván is lenni, akkor is kénytelen igénybe venni pl.
 a cipész, szabó, kalapos stb. közreműködését. Ily
 módon tehát, míg egyrésztől a társas együttélés az
 emberek fejlődésének alapja, addig másrészt a
 fejlődés a társas együttélés szükségességét növeli.
 Sőt épen annak felismerése folytán, hogy a társas
 együttélés a szükségletek teljesebb kielégítését vonja
 maga után: az emberek társas létre törekesznek még
 akkor is, ha ennek közvetlen célszerűségét be nem
 látják, mert úgy vannak meggyőződve, hogy az a
 társaság, melynek szükségességét most még nem
 ismerik, kétségkívül elő fogja mozdítani — bár eset-
 leg később bekövetkezőleg — előhaladásukat.

Az emberek eme társas együttélését, társas-
 a l o m n a k nevezzük. Minthogy azonban az ember-
 nek nem csupán egy, hanem igenis számos, és hova-
 tovább fejlődik, mind számosabb olyan életérdeke
 van, melynek kielégítésére törekszik s evégből
 embertársai közreműködését igénybe veszi: ehhez
 képest társadalom is nem egy jön létre, hanem igen
 sok. De valamint egy emberben számtalan élet-
 szükséglet vár kielégítésre s annak folytán egy

ugyanazon ember is több különböző érdeken felépült társadalomnak (család, egyház, nemzet stb.) lehet tagja: úgy a különböző társadalmak egymástól éles határvonalakkal el nem választhatók, egybefolynak s a felületes szemlélő előtt csak az egymással ellentétes, vagy legalább egymástól felettébb különböző életelv alapján létrejött társadalmak jelentkeznek különváltak gyanánt — a többiek ellenben, az ilyen élesen előtűnő életelv alkotta társadalmi kör keretében összeolvadva, mint egy egységes társadalom jönnek számba.

Ezek a társadalmak eszerint nem mesterséges ^{tehol} csinálmányok, hanem természetszerűleg, bizonyos törvények szerint létrejött képződmények, élnek és egyéni léttel bírnak. Egyéniségük jellege és életük lefolyása megint nem esetleges, hanem törvényszerűen függ az alkotó emberek számától, minőségétől s az alapjukul szolgáló életérdektől. Vagyis egészen indokolt és nem csupán képletes beszéd, ha azt mondjuk, hogy a társadalom szerves lény, mely meghatározott törvények szerint jön létre, fejlődik, táplálkozik, szaporodik és múlik ki. Természetesen nem szabad a legfejlettebb szerves lényekre gondolnunk s azokról varrnunk hímet a társadalomra, teljesen elkülönült szerveket keresvén minden egyes működésre. A társadalom az alsóbb rendű szerves lények közé tartozik, azok közé, amelyek szerveiket egész testükben megosztatlanul bírják.

Mint minden szerves lény, a társadalom is keletkezik, fejlődik és elmúlik, hogy elmúlásával nála fejlettebb, tökéletesebb alakulatok jöjjenek utána. Addig azonban, míg él, a társadalom is törekszik a maga lehető legnagyobb jóllétére, igyekszik magát minél inkább érvényesíteni. E közben összeütközik más társadalmakkal, melyek hasonló jólétre törekeshnek s melyek azt esetleg ugyanazon eszközökkel kívánják elérni. A létért való eme küzdelemben az a társadalom fog diadalmaskodni, amely hivatását legjobban képes betölteni, azaz, amely tagjainak legerősebb, legfontosabb életérékét elégíti ki s ily módon azok fejlődésképeségét legteljesebben előmozdítja. Ez a győztes társadalom aztán első sorban saját létfeltételeit állapítja meg s a többieket csak annyiban engedi érvényesülni,

amennyiben azok fennállása az ő létezését nem veszélyezteti.

Az állam.

Azt a társadalmat, mely a tagjai legfontosabb életérdekén épülvén föl, a többi kevésbé jelentős életelvvel bíró társadalmak közül ki s azok fölé emelkedik: államnak nevezzük. Az állam tehát nem különbözik a társadalomtól, sőt maga is egy társadalom; csak hogy bizonyos körben létrejött társadalmak között legerősebb, mert legtöbb embert legerősebben magához láncoló. De ha egy társadalom a többieknek eként fölébe emelkedik is, azért nem pusztítja el a többi társadalmakat, hanem azokat csak uralma alá veti, a küzdelmet közöttük megszünteti, vagy legalább oly fokra korlátolja, amely mellett saját fennmaradása veszélyeztetve nincs.

Ha az állam maga is egy társadalom, úgy természetesen szintén szerves lény. Alkotó elemei ennek is emberek. De nem elég annyit mondanunk, hogy az állam embereknek sokasága, épúgy, amint semmit sem mondunk azzal, hogy az emberi test sejtekből áll. Mert az állam testének végső elemei az emberek ugyan, azonban ezek a végső elemek nem közvetlenül, egyszerű összetétel útján alkotják az államot, hanem igen sok társadalmi érdek által különböző módon összefűzöten, amiből az következik, hogy az állam igen bonyolult, és pedig mennél fejlettebb, annál bonyolultabb organizmus.

Az állam mint uralkodó társadalom, csakis meghatározott körben állhat fenn; csak meghatározott körben érvényesítheti a maga akaratát és követelhet engedelmisséget. Az állam uralmának ez a köre tulajdonképen ugyan a tagjai által van meghatározva s ezért a műveltség alacsony fokán levő, a vándorlás korát élő népeknél a meghatározott földterület nem szükségképi kelléke az állam fogalmának. Azonban az állandó megtelepülés után, tehát minden fejlettebb fokon álló népnél, az államot alkotó emberek bizonyos meghatározott földterülettel válhatatlan kapcsolatban állanak s az állam uralmi köre eme földterület szerint még könnyebben meghatározható.

Minthogy pedig az állam a többi társadalmak fölött uralkodik s azokat saját létérdeke szerint engedi érvényesülni, vagy korlátozza: önként következik, hogy az államnak határozottan meg kell állapítania, hogy az alárendelteknek mit enged és mit tilt meg, vagyis határozott akaratot kell létrehoznia és ezt az akaratot érvényesítenie. A többi társadalmaknak is van ugyan akaratuk, de azt csak az állam által megengedett határokon belül érvényesíthetik. Az államnak azt a képességét, hogy akaratát föltétlenül érvényesítheti: állami főhatalomnak (szuverénitásnak) szokták nevezni.

Ezeknek figyelembevételével tehát azt mondhatjuk: állam az az emberi társadalom, mely meghatározott földterületen főhatalommal bír.

A jogbölcselek különös előszeretettel foglalkoznak az állam keletkezésének kérdésével. E tekintetben a legkülönbözőbb elméletek fejlődtek ki. Majd az istenség, majd az emberek akaratára, azaz szerződésre vezették vissza az állam keletkezését, majd pedig történeti fejlődés eredményének mondták azt. Ha az állam társadalom, úgy arra a kérdésre, miképen keletkezett az állam? — azzal kell felelnünk: mint minden társadalom. Azt pedig láttuk, hogy a társadalom nem véletlenül, vagy felsőbb parancsra, vagy az emberek egyszerű megállapodása folytán s nem is egyszerre jön létre, hanem szükségképen, törvényszerűleg áll elő az által, hogy az emberek szükségleteiket csak társaságban képesek jól kielégíteni s ennek tudatára is jutnak. De amint törvényszerű a társadalom létezése, úgy törvényszerű az állam létrejötte is, míhelyt az ember egynél több nevezetes életérdek alapján társul a többi emberekkel, vagyis míhelyt egynél több társadalom áll elő. Akkor ezek között már szükségképen beáll a küzdelem, mely valamelyiknek uralomra jutásával végződik. Vagyis tehát azt mondhatjuk, hogy az ember nemcsak társas lény, de állami lény is s fejlettségének már valamelyes fokán állam nélkül meg nem élhet.

Az állam céljának kérdése is sokat foglalkoztatta az elméket. A különböző államkeletkezési elméletekhez képest különbözőképen oldották meg azt a kérdést is, hogy mi végre keletkezett az állam. Az isteni rend, vagy a jogrend létesítése, az

erkölcsi eszme előmozdítása, a népakarat megvalósítása, a legtöbb embernek legnagyobb boldogsága voltak és vannak államcélul kitűzve. E mellett azonban sokan azt vallják, hogy az állam öncél, vagyis, hogy célja önmagának fenntartása. Ha az államot önálló szervezetnek fogjuk fel, akkor mindenesetre ehhez a felfogáshoz kell csatlakoznunk. Ez ugyan kissé ridegen hangzik így, de ha meggondoljuk, hogy az emberi társadalmak a felismert emberi érdekek kielégíthetését szolgálják s hogy a több különböző társadalom között az marad győztes és így az lesz állammá, amely a legtöbb ember által legerősebben érzett szükséglet kielégítésére törekszik: azt is be kell látnunk, hogy az állam, mikor saját fennmaradhatásán munkálkodik, egyszersmind legtöbb tagjának legnagyobb javát mozdítja elő.

De ezt a kérdést úgy is lehetne fölvetni, hogy melyik az a legfontosabb emberi életérdek, amelynek szolgálatában álló társadalom hivatva van állammá lenni? Az ily formában feltett kérdésre azonban föltétlen és mindenkorra érvényes feleletet nem adhatunk. Az emberiség fejlődésével fejlődnek a szükségletek is, és a magasabbrendű szükségletek alapján mind magasabbrendű társadalmak jönnek létre, melyek az addig uralkodott társadalmakkal folytatott küzdelemből győztesként kikerülve, állammá lesznek. Ebből azonban nem következik az, hogy az egy bizonyos körben létrejött társadalmak közt mindig a legmagasabbrendű tudna állammá lenni. Ez csak akkor következik be, midőn az alapjául szolgáló életelv már a legtöbb embert meghódította, — addig pedig a, bár magasabbrendű társadalom, a legjobban felismert szükségleten alapuló — nála ugyan alsóbb rendű társadalommal szemben alárendelt helyzetben kénytelen maradni. Kétségtelen ugyan, hogy e tekintetben is a fejlődés elve érvényesül s az állami létet mind magasabbrendű társadalmak érik el; a történelem azt bizonyítja, hogy a régi korban csak egy szűk körnek, a családnak, majd a törzsnek érdekei voltak legfontosabbnak tekintve s ez alapon jöttek létre a régi családi és törzsi államok; csak lassú és fokozatos fejlődéssel értük el a mai nemzetállamot. A fejlődés a jövőben is bizonyára meg lesz és nem lehetetlen, hogy egykor beteljesedik a Jézus jöven-

dölése: léssen egy akol és egy pásztor. Ami azonban nem jelentheti azt, hogy valamikor a nemzeti érzés kihalna az emberek szívéből. Élni fog az és lelkesíteni, úgy, mint ma például a családi összetartozás érzete, — csak nem fog állami léttel birni, mert helyét átengedi egy még magasabb, az egész emberiség közös javát előmozdító társadalomnak.

Ami most már az állam alkotó elemeit közelebbről illeti, az is rég időtől fogva sok vita tárgyát képezi, hogy milyen számú legyen az állam anyagát alkotó népesség és milyen nagy és milyen természetű az általa elfoglalt földterület? Az emberek száma kétségkívül attól függ, hogy az állam tartalmát képező társadalom által vallott életelv az embereknek milyen körét volt képes meghódítani. Mindenesetre hátrányos, ha az állam népessége sokkal meghaladja azoknak számát, akik őszintén érzik az állam alapját képező élet-érdek első rangú szükségességét, mert ebben az esetben túlságosan sok erő fecsérlődik el ezeknek a, tulajdonképen nem idetartozó elemeknek fékentartására.

Nagy fontossága van az államra nézve a területnek. Hogy az államterület termékeny, vagy terméketlen, — kedvező vagy zord éghajlatú, sík vagy hegyes, vizekben gazdag vagy szegény, mind nagy befolyással van a rajta lakó emberek képességeinek kifejlesztésére, ennek folytán az általuk ismert szükségletek s az ezek alapján létrejött állam minéműségére. A földterület nagysága természetesen az állam népessége szerint igazodik, bár a kettő között távolról sincs mindig ugyanaz az arány. Vannak sűrűn és vannak ritkán lakott államok. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a sűrűn lakott államok fejlődésképesebbek s hogy a népsűrűség emelkedése rendszerint nem veszélyes, mert az emberiség fejlődésével a termelés is folyvást tökéletesedik s a műveltség mai fokán, régen nem is képzelt sűrűség mellett, szükségleteiket jobban kitudják elégíteni az emberek.

Áttérve az állam szellemi alkatelemére, a főhatalomra, meg kell jegyezni, hogy az államnak nincs egy külön megismerő és akaró műszerve, hanem szét van az osztva egész testében, mint az idegrendszer áthálózza az emberi testet. Az állami

tudat és akarat tehát tagjai tudatából és akaratából szűrődik le, csakhogy nem mechanikusan, hanem az alárendelt társadalmak akaratának is közvetítésével.

Mint minden akarat, az állami akarat is csak egy és részekre nem bontható. De amint beszélnek az emberi lélek különböző tehetségeiről, úgy az államakaratnak is, amint különböző módon, vagy különböző tárgyakra vonatkozólag nyilvánul, e nyilvánulásait államhatalmaknak vagy felségjogoknak mondják; és pedig tekintve a módot, amely szerint nyilatkozik, alaki, s tekintve a tárgyat, melyre vonatkozik, anyagi vagy tárgyi alapon való osztályozásról szólnak. Mint alaki felségjogokat szokták említeni: a törvényhozó hatalmat, mely az állami akaratot elhatározza; a végrehajtó hatalmat, mely azt foganatosítja; a bírói hatalmat, mely az igazságot kiszolgáltatja és az államfői hatalmat, mely az elhatározás és cselekvés közti összhangot tartja fenn. Ezek közül a bírót sokan nem ismerik el külön államhatalomnak, hanem a végrehajtó hatalom egyik ágának; mások meg az államfői hatalmat nem különböztetik meg. Anyagi felségjogról annyiról szólnak, a hányféle tárgycsoporttal foglalkozik az államakarat. Így beszélnek igazságügyi, pénzügyi, rendészeti, külügyi stb. államhatalomról.

Hogy az állami akarat mily módon jön létre, az az államok egyéniségéhez mérten különbözőképen van meghatározva. Azokat a szabályokat, melyek az állami akarat keletkezési módját s egyáltalán az állam egyes alkatelemeire nézve a főhatalomban részesedés mértékét megállapítják: alkotmánynak nevezzük. Eszerint alkotmánya minden államnak van; közönséges szóhasználat szerint mindazáltal csak akkor beszélünk alkotmányról, ha az államakarat keletkezésére az állam összes tagjai, vagy legalább azoknak egy nagyobb köre, jogszabályok által biztosított befolyással bírnak. Azokat a szabályokat pedig, melyek meghatározzák, hogy az alkotmány által megállapított állami szervek miképp működjenek, a kormányzat szóban szokták összefoglalni.

Hogy az alkotmány milyen legyen, az nem az államok pusztá tetszésétől függ, hanem az állam és tagjai fejlettségéről s az állam tartalmát képező társadalom életelvétől. Épen azért egy olyan alkotmányt, mely minden időben s minden államnak jó volna, megállapítani nem lehet. De minthogy az államok nagyjából ugyanazokon a fejlődési fokozatokon mennek keresztül — alkotmányaikban is hasonlóságokat, sőt egyenlőségeket lehet észrevenni, úgy hogy az, egymástól bár egyéneként különböző alkotmányok között bizonyos kategóriákat állapíthatunk meg, melyeket államformáknak nevezünk.

Az emberek ugyanabban az időben és körben sincsenek ugyanazon a fejlettségi fokon. A magasabb rendű szükségleteket nem mindnyájan ismerik fel egyszerre, legtöbben meg vannak elégedve az épen uralkodó társadalom életelvével. Rendszerint csak egy vagy néhány kiváló ember látja be kezdetben az állam által még ki nem elégített szükségletek létezését és törekszik ezek kielégítése után. E közben követőkre akadnak s az általuk vallott életelvek mind szélesebb körben találnak elfogadásra. Az így létesült társadalom majd küzdelemre kél az eddig uralkodó társadalommal az államiságért. A küzdelem, lehet, hogy az új társadalom elnyomásával ér véget, de lehet, hogy az győzni fog. Megdönti, vagy saját életelve szerint átalakítja az uralkodó társadalmat s állammá lesz. A győzelem pillanatában azonban az uralom alá hajtott emberek egyrésze még rendszerint nem vallja az állammá lett társadalom alapelvét, ezeket tehát kényszeríteni kell, hogy ahoz alkalmazkodjanak, minek folytán ezek alávetett helyzetbe jutnak. Sőt alávetett helyzetben maradnak azok is, kik nem álltak ugyan ellen a győztes társadalmi elv uralomra jutásának, esetleg a győzelmet mint vezérlettek elő is segítették, de az új eszmét valójában át nem érezték. Az állami lét kezdetén tehát a főhatalmat az állam tagjainak egy, és pedig rendszerint kisebb része kezeli, sőt ha egy ember — és így szokott lenni — kiválóan nagyrészt vett az új társadalom megalapításában vagy államisága kivívásában, ha ezt az ő irányító hatását még a legkiválóbbak is belátják: akkor a főhatalom az ő személyéhez hozzákötetik. Minthogy pedig a tapasztalat szerint a gyermekek testi és szellemi

erőket átörökölnek szüleiktől és a nevelés hatása is igen nagy, az emberek többnyire abban a véleményben élnek, hogy az állami ügyek ellátására azok legképesebbek, akiknek már elődei is azzal foglalkoztak s így a főhatalom kezelésének kizárólagossága, vagy az abban való részesedés joga átszáll az utódokra is. Ha azonban egy társadalom már hosszú időn át bír állami léttel s folytonos fejlődés mellett az alsóbb műveltségű emberek is belátják az alapjául szolgáló életérdek fontosságát, akkor már többé nincs oka annak, hogy ezek alávetett helyzetben maradjanak; megszerezvén a képességet az állami ügyek intézésére, kivívják maguknak a jogot is arra. Vagyis valamely társadalom állami életének érettségi fokán az állami főhatalmat nem egyetlen ember, nem is az államtagek egy csekély része, hanem az állam összes tagjai valamennyien hozzák létre.

Eképen az alkotmányoknak három nagy csoportját, azaz három államformát különböztethetünk meg: monarchiát, amelyben egy ember, arisztokráciát, amelyben a kiválóbbaknak elismertek, tehát egy kiváltságos osztály, és demokráciát, amelyben az állam összes tagjai tudatából és akaratából képződik az állami főhatalom. Ezek az államformák azonban nem mindig jelentkeznek tisztán, hanem többnyire egymással átszövődve, amint mondani szokás, egymás által korlátolva. Ha valamelyik állam alkotmányát e három kategória valamelyikébe teljesen beilleszthetjük, akkor azt mondjuk, hogy az államforma tiszta, korlátlan, abszolút, ellenkező esetben korlátoltnak, vagy különösen a monarchiára vonatkoztatva, alkotmányosnak nevezük. Az arisztokráciát és demokráciát együtt — szembe állítva a monarchiával — köztársaságnak is szokták nevezni.

A monarchia lehet korlátolva arisztokrácia által; ilyenkor rendi monarchiáról szólunk, vagy lehet korlátolva demokrácia és arisztokrácia által amikor képviseleti monarchiának nevezük, tekintettel arra, hogy az államakarat létrehozásában rendszerint az összes államtagek nem közvetlenül vesznek részt, hanem csak választott képviselőik által, míg az államtagek egy kisebb része közvetlenül is befolyhat az államakarat keletkezésére. Az arisztokrácia lehet

korlátolva monarchia által, amikor választott királyságnak mondjuk, vagy demokrácia által. A demokráciának monarchia vagy arisztokrácia általi korlátozásáról nem szoktak beszélni, mert ahol a demokrácia a másik két államforma valamelyikével találkozik, ott rendszerint a monarchia vagy arisztokrácia korlátozásáról szólnak. Pedig míg egyrészt a demokrácia a nemzetállamokban mind inkább tért hódít, másrészt a demokratikus államok sem tudják legtöbbször nélkülözni az arisztokráciának s még inkább a monarchiának némely intézményét. Tekintve azt, hogy némely állam alkotmánya túlnyomólag demokratikus jellegű, megtartván mindazáltal a monarchiának és arisztokráciának némely intézményét: az ilyen államot leghelyesebb volna monarchia és arisztokrácia által korlátolt demokráciának mondani. A demokráciákat más alapon szokták osztályozni. Nevezetesen, ha az államakarat létesítésére minden államtág közvetlenül befoly, közvetlen, vagy mivel ez az államforma leginkább a régi görögöknél fordult elő, antik, – ha pedig az állam összes tagjai csak képviselőik által létesítik az állami akaratot, képviselői demokráciának nevezik.

Szoktak beszélni még az egyes államformák elfajulásairól is. Ilyen elfajulások gyanánt említik a monarchiánál az autokratoriát, a melynél az uralkodó saját és családja érdekét tekinti célnak, az államot pedig csak eszközének; a deszpotizmust, amelynél az uralkodó sem a szokásokat, sem elődei rendeleteit nem méltatja tekintetre, hanem szeszélye szerint uralkodik; a tyranniszt, mely mellett az uralkodó szeszélyével szemben még az alattvalók élete és vagyona sincs biztonságban. Az arisztokrácia elfajulásaiként említik az olygarchiát, mely abból áll, hogy néhány előkelő család ragadja magához a főhatalmat s deszpotikusan uralkodik; és a plutokráciát vagy timokráciát, amelynél nem a legkiválóbbak vagy bár legelőkelőbbek, hanem a leggazdagabbak, pusztán gazdagságuk révén kerülnek az állam élére. A demokrácia pedig elfajulhat ochlokráciába (tömeguralom), ha t. i. a legsőbb elemek, a tisztességes emberek félreszorításával kerülnek uralomra, aminek eredménye aztán teljes fejtelenség (anarchia) szokott lenni s ez viszont rendszerint azzal végződik,

hogy egy ember rendcsinálás címén felülkerekedik és könnyen zsarnokká lesz.

Az államformák különbözősége a főhatalom keletkezésének különbözőségén alapulván, az egyes államformákban különbségeket látunk az államhatalmak (alaki felségjogok) kezelése tekintetében is. Nevezetesen az államfői hatalom monarchiában mindig egy embernél, az uralkodónál van. A monarcha nyerheti méltóságát tiszta vagy választással vegyes öröklés által, vagy egyszerű választás útján, a mi monarchia által korlátolt arisztokráciáknál szokott előfordulni. Arisztokráciáknál és demokráciáknál az államfői hatalom szintén lehet egy emberre ruházva, kit határozott időre, vagy életfogytig választanak s nem szoktak uralkodónak nevezni, hanem köztársasági elnöknek, konzulnak; lehet továbbá az államfői hatalom több emberre vagy egy testületre ruházva.

A törvényhozó hatalmat abszolút monarchiában a monarcha, antik demokráciában pedig az államtagjainak összesége gyakorolja, a többi államformánál: a népesség egyrészét képező testület az államfővel együtt. Ez a testület vagy együtt, vagy két részre oszolva határoz s ehez képest egy vagy két kamarás; lehet szervezve arisztokratikus, demokratikus, vagy mindkét alapon. Rendi monarchiákban és arisztokráciákban arisztokratikus, (de azért két kamarás lehet); míg modern demokráciában és demokrácia által is korlátolt monarchiában vagy egészének, vagy legalább egyik kamarája, az alsó, vagy képviselőház tagjainak megválasztásában az állam összes tagjai — kiket polgároknak nevezünk — legfeljebb valamely képességektől függőleg — részt vesznek; a másik kamara pedig arisztokratikus vagy demokratikus lehet.

A végrehajtó hatalom minden nagyobb államban felső, közép és alsó fokú kormány szerveket igényel. A legfelső kormányzást majd több tagu testület teljesíti, mely határozatait gyűlésekben hozza, mikor is dikasztériális kormányrendszer-ről beszélünk; majd egy-egy kormányzati ág élén egy egyén áll, ki saját belátása szerint rendelkezik; ezt miniszteri rendszernek nevezzük. Ha a miniszterek nemcsak az államfőnek, de a törvényhozó

testületnek is számolni tartoznak eljárásukról, akkor felelős miniszteri kormányzat van. A miniszteri felelősséggel igen gyakran kapcsolatban van az a szabály, hogy az államfő a törvényhozó testület többségéből tartozik választani minisztereit s ha azok a többséget elvesztik, köteles őket elbocsátani; ezt parlamentáris kormányzatnak hívják.

Az alsóbb és középfokú kormányzati hatóságok szintén lehetnek úgy dikasztériális, mint miniszteriális elvek szerint szervezve. Míg a legfelsőbb kormányhatóság megbízását mindig az államfőtől nyeri, — addig az alsóbb és középfokú kormányhatóságok kétféleképen juthatnak megbízásukhoz. Nevezetesen vagy maga az államfő, vagy felsőbb kormányhatóság rendeli ki őket s ekkor beszélünk központosított (centralisztikus) kormányrendszer-ről; vagy pedig ezek a kormányzottaktól választatnak, meghatározott időtartamra, vagy életfogytiglan; ez utóbbi rendszert önkormányzati (autonomikus, decentralizált) rendszernek nevezzük. Lehet egyébiránt a két rendszer kombinálva is oly módon, hogy a végrehajtó közegeket ugyan az államfő nevezi ki, azonban mellettük a kormányzottak által választott véleményező, tanácskozó és ellenőrző testület áll fenn.

Ami végül a birói hatalmat illeti, ennek kezelése a modern államokban bármely államforma mellett állandóan rendszeresített független bíróságokra van bízva, melyek azt szabatosan körvonalozott hatáskörrel, monarchiákban az államfő, arisztokráciákban a kiváltságolt rend, demokráciákban a nép nevében gyakorolják. A bíróságok szervezése rendszerint a törvényhozás hatáskörébe tartozik, míg a bírák megbízásukat az államfő részéről történt kinevezés által, kivételesen választás útján nyerik. Büntetőügyekben számos államban nevezetes hatáskörrel bírnak az u. n. esküdtszékek, melyek esetről-esetre az államnak meghatározott képességű, de nem birói tagjai sorából sorshúzás útján alakítatnak s melyek az u. n. ténykérdés, azaz a vádlott bűnössége tekintetében ítékeznek, míg a büntetés kiszabása a rendes bíróságok hatáskörébe tartozik.

Sokat vitatott kérdés az állam hatáskörének, vagyis annak kérdése, hogy az államnak mily ügyekbe kell, és milyenekbe nem szabad beavat-

kozni. Ennek eldöntése esetről esetre attól a különbségtől függ, mely van az állami léttel bíró társadalom és az alárendelt többi társadalmak, valamint egyes emberek fejlettsége között. Annál nagyobb tevékenységet kénytelen az állam kifejteni, mennél nagyobb számmal vannak alattvalói közt olyanok, akik nem vallják őszintén az alapját képező társadalmi elvet s viszont annál kevesebb ügybe avatkozik be, mennél inkább meg vannak győződve tagjai az általa vallott alapelv helyességéről. Minthogy pedig az emberek fejlődésével karöltve jár a társiasság szükségességének, vagyis annak belátása, hogy az ember saját érdekeit is nem rideg önzéssel, hanem a társadalom javának előmozdításával (altruizmus) elégítheti ki legjobban, nem lehet tévesnek mondani azt a véleményt, hogy elkövetkezik az idő, amelyben az önkéntes egyéni összeműködés minden állami beavatkozást feleslegessé tesz. Csakhogy ez az állapot csak akkor következhetik be, ha majd az elképzelhető legmagasabb rendű társadalom lesz állammá, mert addig hiába emelkednek fel az állam összes tagjai az épen létező állami társadalom alapelvének magaslatára, — lesznek, vagy lehetnek egyesek, akik még magasabb rendű szükségletek kielégítésére vágyakoznak. Vagyis, míg egyrészt szűkül, másrészt szűkszerűen tagúl az állam hatásköre.

Végül meg kell röviden emlékeznünk az államkapcsolatokról, mik alatt az államok oly szövetezéseit értjük, melyek nemcsak az állam kültevékenységére vonatkoznak, de beléletét is érintik. Az államkapcsolatoknak két kategóriáját lehet megkülönböztetni: a szövetséges állam és az államok szövetsége kategóriáit. Ha ugyanis az egymással kapcsolatba lépő államok önállóságuk jelentékeny részét elveszítve, egy maguk felett álló szuverénitást létesítenek, akkor szövetséges állam jön létre. Ha ellenben a tagállamok szuverénitásukat megőrzik s legfeljebb némely kisebb számú ügyeket (rendszerint a közös védelem ügyét) tartoznak közös egyetértéssel intézni, akkor államok szövetsége áll elő. Szoktak szólni uniókról is. Unió alatt tulajdonképen az államoknak olyan teljes egyesülését értjük, melynek folytán különállásuk egészen

megszűnik, vagy ha egyik állam a másikat teljesen magába olvasztja. De nemcsak az ilyen egyesülést vagy beolvadást nevezik uniónak, hanem azt a viszonyt is, melynél fogva két vagy több monarchiának egy közös uralkodója van. Ha az ily értelemben vett unió államok szövetségénél fordul elő, akkor perszonál; ha pedig szövetséges államnál, akkor reáluniónak mondjuk.

A jog.

Az emberek és társadalmak mindegyike a saját lehető legnagyobb jóllétére törekszik. Minthogy pedig igen sok ember van olyan, aki nem látja be, hogy a maga jóllétét is a másik javának figyelembentartásával, sőt előmozdításával tökéletesebben érheti el, — ha mindenki önkénye szerint cselekedhetnék, a létért való küzdelem számos embert oly cselekvésekre ragadna, a melyek minden emberi együttélést, így minden fejlődést, tökéletesedést, sőt magának az emberi nemnek pusztá fennmaradását is lehetlenné tennének. Csakhogy ilyen állapot egy általán nem fordulhat elő, mert mint láttuk, az ember természete szerint társadalmakat hoz létre, ezek közül pedig egy, a legerősebb kiemelkedik és állammá lesz. Az állam aztán rendet létesít és tart fenn az uralma alatt levők között; saját fennmaradásának és tagjai békés együttélésének föltételeit megállapítja s megszabja mindegyik alattvalójának cselekvéségi körét, oly terjedelemben, hogy az egyrészt saját jóllétét minél inkább munkálhassa, másrészt az állam és alattvalói jóllétét ne akadályozhassa; ezt a cselekvéségi kört a maga nagy hatalmával egyrészt biztosítja, másrészt azonban szigorúan be is tartatja s túllépését bünteti.

Azokat a szabályokat, melyek az állam fennmaradását s tagjai békés összeműködését esetleg kényszerrel is biztosítják jognak nevezzük tárgyi értelemben, míg az egyesek számára biztosított cselekvéségi kör jog alanyi értelemben. A jog által szabályozott életviszony *jogviszony*, az egy jogviszonyra vonatkozó szabályok összesége pedig *jogintézmény*. A tárgyi értelemben vett jogot sokszor törvénynek is mondják, de nem

helyesen; mert törvény a természet világában olyan szabályt jelent, ami megváltozhatatlan, a jelenségek olyan összefüggését, ami felbonthatatlan; a jog ellenben megváltoztatható, sőt szükségképen változnia, fejlődnie is kell az állam s tagjainak fejlődésével. A jogtudományban törvény név alatt is mert szabályok köre pedig — mint látni fogjuk — szűkebb, mint a jogé. Az alanyi értelmű jognak azaz jogosítványnak mindig valamely kötelezettség felel meg, nevezetesen a tekintetben, hogy ki-ki a más cselekvési körét érintetlenül hagyja s ne tegyen semmi olyat, amivel a más cselekvési körébe vágna. Egyébiránt néha valamely cselekvőségi kör úgy van megállapítva, hogy abban eljárni nemcsak jog, de köteletség is. Ez főként a közjog terén fordul elő.

A jogot igen sokszor mondják igazságnak is és ez a két szó a mindennapi életben számtalanszor mint egyjelentésű használtatik. Kétségkívül rokon fogalom a jog az igazsággal. Hiszen igazság alatt tulajdonképen azt értjük, hogy képzetünk megegyezik a tárggyal, melyre vonatkozik. Az igazság tehát az azonosság, egyenlőség fogalmával egyezik, amiből folyólag igazságosság alatt azt a hajlamot értjük, amelynél fogva egyenlőséget kívánunk létesíteni. A jog szintén egyenlőség oly értelemben, hogy mindenki részére lehetőleg olyan cselekvőségi kör biztosítatik, aminőt képességeinél, érdemeinél, az államban elfoglalt helyzeténél fogva betölthet. A jog azonban valóságos egyenlőség, tehát igazság még sem lehet, mert a jogalkotó nem veheti számba minden egyes ember képességeit, érdemeit, helyzetét külön-külön, még a már meglévőket sem, annál kevésbé a később születendőket vagy kifejlődőket. A teljesen egyenlő tevékenységi körök létesítése a valódi egyenlőség, igazság követelményeinek legkevésbé felelne meg, hiszen az emberek tehetségei, hajlamai, érdemei nagyon is különbözők s az ilyen mathematikai egyenlőség valójában a legnagyobb egyenlőtlenség volna.

A jogalkotó tehát csupán az átlagokat tarthatja szem előtt, ami természetesen megakadályozza a jognak az igazsággal való teljes azonosságát. Azt a törekvést, hogy mindenki olyan tevékenységi kört nyerjen, aminőt ő maga valósággal megérdemel,

igazságosságnak; a jog által megállapított tevékenységi körök szigorú betartását pedig jogszerűségnek nevezzük. A jogszerűséggel szemben áll a méltányosság fogalma, ami nem különbözik az igazságosságtól, mert célja szintén az, hogy a jog alkotásánál figyelembe nem vehetett különös körülmények tekintetbe vételessenek. Mindazáltal a méltányosság nem engedékenység, mely utóbbi másnak valamely kötelezettség alúli felmentése; sem nem elnézés, ami alatt meg a saját jogigényünkről való lemondás készségét értjük; annál kevésbé könyörület, amelylyel a velünk jogi összeköttetésben nem lévő emberen esetleg a magunk érdekének háttérbe szorításával segítünk.

A tárgyi értelemben vett jog az emberek cselekvésére vonatkozó szabályokból áll. De ilyen szabályokat nemcsak az állam hoz létre. Hiszen láttuk, hogy nemcsak az állam, hanem egyáltalán minden társadalom szerves lény, önálló egyén s így nemcsak az államnak, hanem minden társadalomnak is van akarata s annak igyekszik érvényt szerezni. E törekvése csak akkor hiusúl meg, ha akarata az uralkodó társadaloméba beleütközik, vagy ha hatalmi körét olyanakra is ki akarja terjeszteni, akik épen nem, vagy csak látszólag tagjai és e terjeszkedéshez az állam segélyét ki nem nyeri. Mint az állam, úgy minden társadalom is megállapítja saját létezésének feltételeit, tehát létesít szabályokat, melyeket mindazoknak, kik valóban tagjai, követniök kell. Minthogy pedig egy ugyanazon ember is több olyan érdek kielégítésének szükségességét belátja, melyek alapján társadalmak keletkeznek, vagyis egy ugyanazon ember is ugyanazon időben több egymás mellett megállható társadalomnak lehet tagja, természetesen számos szabály szerint kell irányítani cselekvéseit, amely szabályok több, nevezetesen annyi társadalomnak létfeltételeit képezik, a hány társadalomnak az illető egyén tagja. Követnie kell pedig ezeket a szabályokat külső kényszer nélkül, önként, csak azon belátás által ösztönözötve, hogy arra a társadalomra, az annak alapjául szolgáló életérdek kielégítésére szükség van. Mennél magasabbrendű, mennél fejlettebb valamely ember, annál több szükséglet ismer és így annál több társadalomnak lesz tagjává, annál több ilyen ki nem kényszerít-

hető szabály követésének szükségességét érzi. Sőt, mivel ezeknek a szabályoknak követése merőben önkéntes és nem függ a kényszerítő eszközökkel rendszerint úgy sem bíró társadalom létezésétől, igen sok ember követ olyan szabályokat is, amelyek egy még nem is létező, vagy még csak csiráiban meglévő társadalom létföltételeit volnának hivatva megalkotni. Követ ilyen szabályokat pusztán azért, mert annak az életérdeknek, mely ama, még ki sem fejlődött társadalom alapelveül van hivatva szolgálni, kielégítése után vágyakozik; azért, mert ezeknek a szabályoknak követése neki gyönyört nem követése fájdalmat okoz. Ezeket a ki nem kényszeríthető, csupán valamely már létező társadalmak fennmaradhatása, vagy éppen ezentúl létesítendő társadalom létesíthetése végett követett szabályokat az erkölcs nevében foglaljuk össze. Világos az eddigiekből, hogy mennél magasabbrendű, mennél fejlettebb valamely ember, annál több ilyen erkölcsi szabályt ismer s ennél fogva egyrészt annál több, a többi emberek javát is célzó cselekvést ismer fel az erkölcs által parancsoltnak, másrészt annál több, embertársainak bármily csekély kárt okozó cselekvést tart erkölcstelennek. Éppen ezért nem egészen helyes az a kép, melylyel a jogi és erkölcsi szabályokat két, ugyanazon középponttal, de különböző nagyságú átmérővel bíró körhöz hasonlítják oly módon, hogy a kisebb átmérőjű kör a jogi, a nagyobb átmérőjű pedig az erkölcsi szabályok területe. Mert annál az embernél, a ki az uralkodó társadalom alapelveinek magaslatára még fel nem emelkedett, megfordítva áll a dolog. Ez a kép csak annyiban helyes, hogy az erkölcsi szabályokat mindig s mindenütt rendszerint a magasabbrendű emberek állapítják meg s így, minthogy ők az éppen uralkodó társadalom által kielégítetteknel magasabbrendű szükségleteket is ismernek, az általuk megállapított erkölcsi szabályok csakugyan szélesebb körűek lesznek a jogi szabályoknál.

Néha egy-egy alárendelt társadalom is határozottan kinyilvánítja a maga akaratát és megállapítja azokat a szabályokat, amelyeknek követését tagjaitól elvárja. Ez különösen áll a vallási társadalmakra nézve, amelyeknek szabályai, a vallási parancsok, annyiban megegyezők az erkölcsi szabályokkal,

hogy ezek is az embereknek nemcsak külső cselekvésére, de a cselekvések belső indokaira vonatkoznak s hogy ezek is rendszerint külső kényszerrel meg nem valósíthatók. Amellett annak folytán, hogy a vallási szabályok, mint az istenség parancsolatai fogatnak fel, minthogy az istenségről, mint legtökéletesebb lényről alkotott fogalmak a legmagasabbak azok között, melyeket az emberek műveltségi fokukhoz képest egyáltalán alkotni bírnak, ezek a parancsok is mint a legtökéletesebb, legjobb cselekvést irányítók jelentkeznek s az erkölcsi szabályokkal e tekintetben is megegyeznek.

Olykor a tisztesség és illem fogalmait is, mint a joggal rokonságban állókat emlegetik. A tisztesség és illem szabályai annyiban közelebb állanak az erkölcsi és vallási szabályoknál a jogiakhoz, hogy ezek is csupán a külső cselekvésre vonatkoznak; de viszont annyiban ismét különböznek, hogy kényszerrel ezek sem valósíthatók meg, sőt ezek egyáltalán nem is képezik valamely társadalom létföltételeit, hanem csupán társasági, azaz olyan szabályok, melyek az embereknek nem egy fölsimert lényeges szükséglet alapján létrejött, hanem pusztán a társas hajlam által alkotott társas együttlétei által hozatnak létre.

A jog fogalmával kapcsolatban áll a jog főelvének kérdése. A jog főelve alatt ugyanis azt a mértéket értik, amelyhez mérve valamely szabályt, megtudjuk, vajjon jog-e az vagy nem. A különböző bölcsészeti iskolák számos, egymástól eltérő főelvet igyekeztek megállapítani. Némelyek az istenség akaratát, vagy lényegét, mások az egész természetet, vagy az emberi természetet, illetve az emberi észet tekintik a jog főelvének. Ámde az isten akaratát és lényegét, sőt a természetét sem ismerjük teljesen, az emberi természet és emberi ész pedig nem mindenütt és nem mindenkor ugyanaz, sőt az egy helyen és egy időben élő emberek között is nagy különbségeket látunk természet és ész tekintetében. Van aki ugyancsak az észet, de nem az emberi, hanem az ember feletti, általános észet tekinti a jog főelvének; de hát ezt ki ismeri? Ismét más az egyenlőséget túzi ki főelvül; azonban tudjuk, hogy az emberek között nincs teljes egyenlőség; tudás

tehetségek, érdekek, a joghoz való alkalmazkodási képesség nagy különbségeket hoznak létre közöttük; az oly értelemben vett egyenlőség pedig, hogy mindenki azt kapja, amit valósággal megérdemel, minden esetre törekvését kell ugyan, hogy képezze a jogalkotásnak, de a jog főelvül még sem tekinthetjük, mert tudjuk, hogy a jog alkotásánál lehetetlen minden embernek érdemeit és körülményeit egyenként figyelembe venni. Némelyek a hatalmat tekintik a jog főelvének s ez némileg természetesenek is látszik, mert hiszen a jogot ép az különbözteti meg egyéb szabályoktól, hogy kényszerrel is megvalósítható, de kérdés tárgyát képezheti, hogy melyik s milyen hatalom, melylyel a társadalom létföltételei megegyeznek. Vannak továbbá u. n. hasznossági elméletek; ezek közül azok, melyek az egyéni hasznot tartják főelvnek, nyilván tarthatatlanok, mert pusztán az egyéni haszon figyelembentartásával lehetetlen minden társadalmi lét; sokkal inkább elfogadható főelvnek a közhaszon, azaz legtöbb embernek legnagyobb boldogsága, de még ezáltal sem lehet indokolni a jogot oly esetben, midőn a jövő kor előnye szemben áll a jelenlegiével, azért az u. n. fejlődési elmélet azt hirdeti, hogy a jog főelve nemcsak a jelenlegi nemzedékek felismert jólléte, hanem amellet a társadalmi kötelekek megszilárdítására kifejlődött s folyton erősödő érzet is; míg az u. n. belátásos elmélet szerint a jog alapja az emberek belátása, melylyel a jog célszerű voltát felismerik.

A jog az uralkodó társadalom létföltételeit parancsokban és tilalmakban fejezi ki. E parancsokhoz és tilalmakhoz az egyes embereknek alkalmazkodniok kell s az alkalmazkodásra őket kényszeríteni is lehet. Ámde mindezideig nem jött még létre soha olyan társadalom, mely az összes embereket magába foglalta volna; amellet meg a tényleg létező társadalmak is folyton fejlődnek, változnak s ehez képest fejlődnie, változnia kell a létföltételeiket képező jogoknak is. Ennek folytán különös figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a jog mely területen, az emberek mely csoportjára nézve és mely időben bír érvénnyel? Kiket és mikor lehet kényszeríteni arra, hogy a jognak engedelmeskedjenek? Némelyek

ugyan azt hiszik, hogy lehet megállapítani egy olyan jogrendszert is, amely minden időben és minden helyen érvényes, amely bár ki nem kényszeríthető, de eszményi jog, amely felé bárhol és bármikor létező társadalmak joga folyton közeledik. Ezt a képzelt jogrendszert, melynek szabályait majd az istenség akaratából, majd a természetből, majd pedig az észből vélik levezethetőknek, bölcséleti, másként isteni jognak, természetjognak, vagy észjognak nevezik, míg ezzel szemben az egyes uralkodó társadalmak által megállapított, akár a múltban, akár a jelenben kötelezőknek elismert szabályok a tételes jog nevét viselik.

A tételes jog hatályának területe összeesik azzal a területtel, mely a jogot létrehozó társadalom tagjainak lakóhelyéül szolgál. Sokszor ugyan valamely irányban ezen terület csak egy részére vonatkozólag szükséges jogszabályoknak alkotása, vagy pedig a különböző részekben különböző szabályokat kell megállapítani. Azok a jogszabályok, melyek az egész állam területére kiterjedő hatálylyal bírnak, az országos, vagy általános — azok pedig, melyek annak csak egy részében kötelezők vidéki, vagy részleges jognak neveztetnek. Az is lehet, hogy bizonyos jogszabályok csak meghatározott életviszonyokra s ily életviszonyok közt élő emberekre nyernek alkalmazást; ezek — szemben a rendszerint alkalmazni szokott közönséges joggal — a különös jogot alkotják; míg azok a szabályok, melyek a társadalom egyes osztályaira, vagy épen egyes emberekre vonatkoznak kivételes jognak neveztetnek.

A jogot örök érvényűnek mindaddig, míg az emberek tökéletesednek (pedig a tökéletesség szinte elérhetetlen távolban van tőlünk), felfogni nem lehet. Fejlődnie és változnia kell annak, úgy amint az emberek s társadalmak fejlődnek, változnak. E szerint ismerünk olyan jogot, mely a múltban volt, s olyat mely most érvényes; az előbbit történeti, emezt élő jognak nevezzük. Amennyiben ugyanazon a területen különböző szabályok váltják fel egymást, minden cselekvést azon jog szerint kell elbírálni, mely elkövetésekor érvényes volt. Ezt úgy szokták mondani, hogy a jognak visszaható ereje nincs; néha ugyan valamely jogszabály maga meg-

állapítja, hogy a hatályba lépte előtt elkövetett cselekvényekre is alkalmaztassék.

A jog azoknak a feltételeknek összege, melyek az állam létezését s tagjai békés összeműködését biztosítják. A jog tehát kétféle szabályokból áll; olyanokból, melyek az állam létezésének és olyanokból, amelyek az állam tagjai békés összeműködésének föltételei, az előbbiek tehát az államnak, az utóbbiak pedig tagjainak érdekében hozatnak létre s amazok a közjogot, emezek pedig a magánjogot alkotják. Csakhogy mivel az állam érdeke a tagok érdekével nem ellenkezik, sőt abból képződik, nehéz meghatározni azt, hogy mely szabályok vannak az állam s melyek a társadalom érdekében; sőt olyan szabály, mely csak az állam vagy kizárólag tagjai érdekét mozdítaná elő, egyáltalán nincs is. A közjog megint két főcsoportra osztható, aszerint amint e szabályok az alkotmányt, azaz az állam szervezetét, vagy pedig a kormányzatot, azaz az állam cselekvési módjait állapítják meg. Az előbbi csoportba tartozó szabályok a szorosabb értelemben vett közjogot vagy államjogot, az utóbbiak pedig a kormányzati jogot alkotják. Ámde a kormányzat megint két részből áll, az állami akarat egyszerű végrehajtásából, és másrészt jogviták esetén a tényleg létező jog kinyilvánításából; eszerint a kormányzati jog is két részre fog osztani, közjog és perjog. Még az egyházjogot szokták említeni, mint a közjog egy ágát; de az, amennyiben az egyházaknak az államban elfoglalt helyzetét szabályozza, az államjog része; amennyiben pedig az egyház által belső szervezetre vonatkozólag megállapított szabályokat tartalmazza, tulajdonképen nem jog, hanem csak egy, az állam alá rendelt társadalom létfeltételeinek összesége; végül amennyiben a múltban, az egyház világalma idejében az emberi cselekvés mondhatni minden ágára kiterjedő szabályokat létesített, a történelmi jogok között foglal el helyet és sem a köz, sem a magánjoghoz egészében nem számítható.

A magánjognál közönséges és különös magánjogokat különböztetünk meg. Amaz általán minden emberre és minden ügyre alkalmazást nyer, emezek ellenben csak bizonyos személyekre és

bizonyos ügyekre terjednek ki. A különös magánjogok oly módon jöttek létre, hogy a középkorban a jog érvényessége nem volt területhez kötve, hanem minden nemzetiség, sőt a különböző gazdasági foglalkozást folytatók is külön jogrendszerekkel bírtak, amit a személyes jogok rendszerének mondtak. Így a sajátosabb gazdasági foglalkozásokra nézve külön jogrendszerek fejlődtek ki, melyek különállásukat a személyes jogrendszerek megszűnte után is megtartották. Úgy a közönséges, mint a különös magánjognál, szoktak beszélni anyagi és alakai magánjogról, az előbbi alatt a tulajdonképeni magánjogot, az utóbbi alatt a perjognak a magánjogra vonatkozó részét értvén.

Ezekon kívül azonban a jognak még egy ága képződik ki annak folytán, hogy az emberek a részükre megállapított cselekvőségi kört sokszor ~~be~~ nem tartják és annak betartására őket kényszeríteni kell, az által is, hogy cselekvésük vagy mulasztásuk veszélyességéhez mérten bizonyos rosszakkal sújtattak, aminek tudata aztán úgy az ő maguk, mint a többi emberek akaratára, hasonló cselekvények elkövetése tekintetében irányítólag hat. Ezeket a rosszakat büntetéseknek, a büntetésekkel sújtott cselekvények s azok büntetéseit megállapító szabályokat pedig büntetőjognak nevezzük.

Az államok föltétlenül kötelező s általuk kényszerrel is érvényesíthető jogszabályokat csak saját területükre nézve állapíthatnak meg. Ámde egymás mellett több állam áll fenn, amelyek egymással igen gyakori érintkezésben állanak; a mellett az egyes államok tagjai sem elégíthetik ki mindig szükségleteiket csupán saját államuk alattvalóival való összeköttetések által. Ily módon jönnek létre olyan szabályok, amelyek egyrészt az egyes államoknak, másrészt a különböző államok alattvalóinak egymás közötti érintkezéseit rendezik. Ezeket államközi vagy nemzetközi jognak nevezzük, mely szintén köz-, magán- és büntető jogra oszlik.

Gyakran és igen különböző értelem mellett találkozunk ezzel a szóval: jogforrás. Ez alatt néha azokat a könyveket, iratokat értik, melyekből valamely létező vagy létezett jog megismerhető.

Tulajdonképeni jogforrásnak azt a tekintélyt tekint-
hetjük, melyből a jog ered. De emellett jogforrásnak
nevezik sokszor a jog érvényének indokait, amilyen-
ekül az isteni tekintélyt, az emberi belátást, a jog-
érzetet, vagy a társadalom akaratát szokták említeni.
Végül jogforrás alatt értik a módokat is, melyek
szerint a jog jelentkezik, de ezeket inkább a jog
megjelenési alakjainak nevezhetjük.

Ami a jog megjelenési alakjait illeti, külön-
séget szoktak tenni írott és nem írott, vagy más-
ként kihirdetett és ki nem hirdetett jog között.
Az előbbi alatt az államnak előzetesen, általános-
ságban kijelentett akaratát, az utóbbi alatt pedig
valamely adott eset alkalmából érvényesülő, akár
a főhatalom képviselője vagy annak valamely közege
által határozottan kifejezett, akár az egész nép meg-
győződéséből kifejlődött szabályt értjük. Ezek a ki-
fejezések azonban nem szabatosak; különösen az
írott és nem írott jog megkülönböztetése könnyen
zavart okoz, mivel az esetjog is nem egyszer írásba
foglaltatik.

Minden kezdetleges társadalom joga kezdetben
szokásjog. Hiszen ahhoz, hogy valamely társa-
dalom létföltételeit pontosan fölismerje s határozott
parancsokban vagy tilalmakban kifejezze, már annak
a társadalomnak bizonyos magasabb fejlettsége,
szerveinek legalább némi elkülönülése szükséges.
Amíg erre a társadalom nem képes, létföltételeit
csak lassan s egyenként fogja felismerni, oly módon,
hogy amikor valamelyik létföltétele megtámadtatik,
vagy tagjai békés összeműködése veszélyeztetve van,
tagjainak mindegyike igyekszik a veszély elhárításá-
ra alkalmas cselekvést megtalálni s ha azt megtalálta
s a többiek is jónak itélik, ezt az eljárási módot hasonló
körülmények között követni fogják. Mikor aztán a tár-
sadalom már annyira fejlődött, hogy — bár létföltéte-
leit előre megállapítani még nem képes — de azok
felismerésére s megvédelmezésére megtámadtatásuk
esetén már képességgel és megfelelő szervekkel bír,
akkor az esetjognak újabb alakja fejlődik ki a bírói
gyakorlatban. Még egy további lépés, mikor
nemcsak megtámadtatással szemben képes védeni
létföltételeit, de erősíteni is azokat érdemek jutal-
mazásával a kiváltságok, szabadsalmak által.
Végre elérvén a fejlettség azon fokát, melyen ön-

magának s tagjainak érdekét fölismerni képes, melyen múltjának s jelenének megismerése által némileg a jövőbe is látni tud, akkor aztán általános mindenkit kötelező s előzetesen kihirdetett szabályokat, törvényeket alkot. A társadalom emez egész fejlődési folyamata alatt vannak gondolkodók, kik a joggal részint gyakorlatilag, részint tudományos szempontokból foglalkozván, a létező jogot bírálják s véleményeik kifejtése által segítenek lerakni alapját egy jobb következőnek, vagy legalább hozzájárulnak ahhoz, hogy a meglevő jog tisztábban, helyesebben felismerhető legyen. Eme működésük ad létet a jogászai, vagy tudományos jognak s eredményezi azt, hogy a jog egy-egy ágának alapos fölfejtése után egységes elvekre alapított rendszeres törvénykönyvek jöhessenek létre.

Egyenként tekintve most már a jog ezen megjelenési alakjait, vagy is a jogforrásokat, az írott (kihirdetett) jogforrások közé a következők tartoznak:

1. A tulajdonképeni törvények, a törvényhozó hatalomnak ünnepélyesen kijelentett és kihirdetett akaratnyilvánításai. Közülök azokat, amelyek az uralkodó társadalom létföltételei közül a leglényegesebbeket állapítják meg, alaptörvényeknek szokták nevezni. A törvények hatálya rendszerint kiterjed az állam egész körére, de némelyek annak csak egy részére vonatkoznak, sőt kivételesen egyes esetek alkalmából hozatnak. Hatályukat rendszerint addig tartják meg, míg a törvényhozó hatalom ellenkező kijelentést nem tesz, azonban vannak olyan törvények is, melyek maguk megállapítják, hogy meddig maradjanak érvényben; ez utóbbiakat ideiglenes törvényeknek nevezik. Örökérvényű törvény ellenben, épúgy, mint egyáltalán örök érvényű jog nem lehet.

2. Az okleveles szerződések, melyek szintén törvények, csak hogy ezeknél a törvényhozó hatalom akaratkijelentését valamely két vagy több állam között, vagy ugyanazon állam részei között létrejött szerződés előzi meg.

3. A kormányhatóságok által kibocsátott rendeletek. Ezek megengedhetősége és szükségessége azon alapúl, hogy a törvényhozó hatalom nem gondolhat minden eshetőségre, sem figyelmét nem terjesztheti ki a legapróbb részletekig, s épen azért a

törvényhozó hatalom által fennhagyott hiánvokat a végrehajtó hatalomnak kell pótolnia. A rendeleteket három csoportba szokták osztani: a végrehajtási rendeletek egy létező törvény megvalósításánál követendő szabályokat tartalmazzák; a törvényt pótló rendeletek jogot alkotnak oly viszonyokra vonatkozólag, melyek törvény által rendezve nincsenek; a szükségrendeletek pedig fennálló törvényt függesztenek fel olyankor, ha annak alkalmazása a fölmerült különleges viszonyok miatt az uralkodó társadalom fennállását veszélyeztetné.

4. A kiváltságlevelek által az államfő egyes emberekre, vagy osztályokra, területekre vonatkozólag a közönséges jog szabályaitól eltérő, kivételes jogot létesít. Ezek régen kiváló fontosságúak voltak általában, mai időben azonban csak elvétve fordulnak elő.

5. A helyhatósági szabályrendeletek az államnak valamely autonomiával felruházott része által saját magára s tagjaira nézve az autonomia körében megállapított szabályok.

A nem írott jogforrások közé pedig ezek tartoznak:

1. A szokásjog, vagyis az állam tagjainak jogi meggyőződés által vezérelt egyforma cselekvése, mely joggá azáltal lesz, hogy az állam — mint létföltételeire nézve nem veszélyest, sőt azokkal megegyezőt — nem tiltja. A szokásjog az állam nyíltan kifejezett akaratával, a törvényt együtt is megállhat, mint törvényt magyarázó; vagy képződhetik azzal párhuzamosan, a törvény által nem szabályozott viszonyokra vonatkozólag, mint törvényt pótló, sőt esetleg létesülhet a törvény ellenére is, amikor a viszonyok változásával a törvény nem egyezik meg az állami társadalom létföltételeivel, mint törvénytrontó s hatályát megtartja mindaddig, míg az állam törvényhozó hatalma által el nem tiltja. A szokásjog létesülhet az állam egész területére, vagy annak csak egy részére nézve, amihez képest általános vagy részleges szokásjogról beszélünk.

2. A birói gyakorlat az által testesíti meg a jogot, hogy a felmerült hasonló esetekben hasonló ítéleteknek ad létet. A bíróságok nem mellőzhetik ugyan a már létrejött jogot, de olyan-

kor, amidőn az még megállapítva nincs, kénytelenek maguk megállapítani. Különös fontossággal bír azoknak a felsőbbíróságoknak a gyakorlata, amelyek a törvényhozó hatalom részéről egyenes megbízást nyernek arra, hogy kétes esetben a jogot megállapítsák, vagyis döntvényalkotási joggal bírnak.

3. A létező jog magyarázatát tartalmazzák, a hibákat előtűntetik, a javítás módját feltárják a jogászi fejtegetések, melyek így közvetve szintén a jogforrások közt foglalnak helyet.

A nemzetközi jog forrásai csak az okleveles szerződések, a szokásjog és a jogászi jog.

A különböző jogmegjelenési módok egymás mellett is megállhatván, gyakran ugyanazon életviszonyra is több jogszabály vonatkozik. Hogy a létező jog együtt föltalálható legyen, joggyűjteményeket szoktak létesíteni, néha hivatalosan, de többnyire magán úton. E gyűjtemények a jogszabályokat majd időrendben, majd tárgyak szerint csoportosítva tartalmazzák s a szerint amint csak törvényeket, vagy bármily alakban jelentkező szabályokat foglalnak magukba, törvénytáraknak vagy jogkönyveknek nevezetnek. Ha az állam azt akarja, hogy joga csak törvény alakjában jelentkezék, — vagy létező törvényeit átvizsgálván az ellentéteket megszünteti, a hiányokat pótolja, a mely eljárást a fennálló jog revízió-jának nevezik; vagy az addig alkotott törvényeket hatályon kívül helyezvén, a jognak egy-egy ágát egységes elvekből levezetett rendszeres törvénykönyvbe foglalja, amit meg kodifikációnak mondanak. Ilyen rendszeresen kidolgozott törvénykönyvek a 18-ik században jöttek szokásba. A törvénykönyv készítés csak akkor helyén való, ha a jog kodifikálni kívánt ága már egészen kifejlett s az államnak nem kell egyes intézményekkel kísérleteznie. Míg az állam a fejlettségnek ezt a fokát eléri, jobb a revízióval megelégednie, mert az elhirtelenkedve készült kódex vagy kielégítetlenül hagyja a szükségleteket, vagy igen hamar elkövetkezik a javítgatások ideje, ami úgynevezett novellák által szok történni; csakhogy ezek már megzavarják a törvénykönyv egységét s rendszerét.

Az egymás mellett élő s egymáshoz hasonló társadalmakból alakult államok létföltételei is hasonló s ezért sokan azt javasolják, hogy ne tékozzon minden állam erejét saját jogának kifejtésére, hanem fogadja el annak az állami társadalomnak már kifejtett jogát, amely őhozá s amelynek eszerint létföltételei az övéihez leginkább hasonlóak. Ilyen idegen jogrendszer átvételét ama jog recepciójának mondjuk.

Bármily alakban jelentkezzék is a jog, szabályai nincsenek mindig olyan világosan kifejezve, hogy azok értelméhez kétség egyáltalán ne férhessen, sőt olykor az is előfordul, hogy ugyanazon ügyre vonatkozólag több, egymástól különböző szabályokkal találkozunk. Mindezen esetekben tehát szükség van a jog helyes értelmének megállapítására, vagyis a jog magyarázatára. A jog magyarázata történhet mindazokban az alakokban, amelyekben maga a jog létrejött és akkor, ha a magyarázat attól származik, aki az illető jogszabályt létesítette, hitelesnek mondjuk. Tulajdonképeni magyarázatnak mégis a jogászi, tudományos magyarázatot nevezük, amely vagy olyképen történik, hogy csak magát a jogszabályt vesszük vizsgálat alá, s ilyenkor grammatikai, vagy olyképen, hogy kutatjuk azokat az indokokat is, melyek ama jogszabály keletkezését előidézték, s ekkor logikai magyarázatról beszélünk. Az esetben, ha ugyanarra az ügyre vonatkozólag egymástól különböző szabályokkal találkozunk, figyelniük kell arra, hogy melyik milyen forrásból származik, mert a részleges jog forrásai nem versenyezhetnek az egyetemes jog forrásaival. Ha ugyanazon jogforrás termelte a különböző szabályokat, az időrend határoz s a későbbi szabály — még ha ezt nyíltan ki nem mondja is — hatályon kívül helyezi a korábbi; mindazáltal meg kell jegyezni, hogy a közönséges jognak későbbi szabálya nem rontja le a különös jognak korábbi szabályát. Az is megtörténik, hogy valamely életviszonyra vonatkozólag egyáltalán nem találunk a jogban szabályozást; ilyenkor a hasonzerűséghez (analogia) kell fordulnunk, vagyis egy más, hasonló életviszonyra vonatkozó jogszabályt erre az életviszonyra kiterjesztenünk. Egyéb-

iránt olykor maga a jog megállapítja, hogy bizonyos életviszonyokat úgy kell elbírálnunk, vagy bizonyos tényhez oly következményeket fűznünk, mintha más életviszonynyal vagy más ténnyel volna dolgunk, vagy pedig valamely bizonytalan tény úgy kell tekintenünk, mint ha az be volna bizonyítva. Ilyenkor jogképelemről vagy vélelemről szólunk.

Az eddigiekben a jog szót túlnyomóan tárgyi értelmében használtuk. Ha most már a jogot alanyi értelmében, mint jogosítványt tekintjük, világos, hogy van annak alanya, akit a jogosítvány megillet; és tárgya amire a jogosítvány vonatkozik. A jog alanyait a római jog nyomán személyeknek is szokták nevezni. Azt a képességet, melynél fogva valaki jog alanya lehet, jogképességnek, azt a képességet pedig, melynél fogva az őt megillető jogok felett rendelkezhetik, jogi cselekvésképességnek mondjuk. A jogok alanyai lehetnek az egyes emberek, és pedig a modern jogok szerint általában minden ember, míg régen némely embereknek, [nevezetesen a rabszolgáknak, jogalanyiságát nem ismerték el; lehetnek továbbá testületek, azaz több embernek valamely megengedett jogi cél elérésére történt egyesülései, és alapítványok, azaz különös rendeltetéssel felruházott vagyonok. Az egyes embereket mint jogalanyokat természetes, a testületeket és alapítványokat pedig együtt jogi személyeknek is szokták nevezni. A jogképesség az egyes embereket a jog minden terén, a testületeket és alapítványokat ellenben csak az állam által meghatározott körben illeti meg. A cselekvésképesség bizonyos föltételekhez szokott kötve lenni, sőt a testületek és alapítványokra nézve némelyek egyáltalán tagadásba veszik, hogy azok cselekvésképesek volnának, míg mások azt hirdetik, hogy a cselekvésképesség ezeknél is meg van s azt az állam törvényei vagy az államhatalom részéről megerősített alapszabályok állapítják meg. A jog tárgyai a jogalanyok saját testi és szellemi erői; vagy jogalanyok szolgáltatásai; vagy végül a dolgok, azaz minden, ami nem jogalany, a jogalany uralma alá hajtható és az által használható. Azokat a tényeket, melyek a jog alanyait a jog tár-

gyaival összekötik, jogi tényeknek nevezzük. Ezek vagy jogügyletek, azaz valamely megengedett eredmény elérésére teljesített s jogi hatást szülő cselekvések, vagy a jog által tiltott cselekvések; de ideszokták számítani az időmúlást és az ember halálát is, mint amelyek szintén jogi következményekkel járnak.

Nem elég az, ha a tárgyi jog megállapítja az alanyi jogokat, az egyeseknek járó cselekvőségi kört, hanem azt biztosítania is kell. A jog védelmezése az állam kötelessége; csak akkor, ha a tárgyi jog által biztosított cselekvőségi kört olyan veszély fenyegeti, melynek elhárítására az állam oltalmát sikerrel nem lehet igénybe venni, mint jogos önvédelem és végszükség esetében lehet helye a jog egyéni védelmezésének is.

Társadalomtudomány.

Tudomány alatt általában a létezőnek, a létező okainak és következményeinek megismerését nevezük. Ehez képest a társadalom tudomány a társadalomnak, a társadalom jelenségeinek, e jelenségek összefüggésének, okainak és következményeinek a megismerése. Nem mindegyik tudomány ért még egyforma fejlettséget; vannak olyan tudományok, melyekben a jelenségek okai és következményei teljes bizonyossággal megállapíthatók (exakt tudományok), mint pl. hogy két rész hidrogén és egy rész oxigén vegyüléséből víz lesz; de vannak olyan tudományágak is, melyek tökéletes bizonyosságú megállapításokra még nem képesek. Ez utóbbiak közé tartozik a társadalomtudomány, és ez természetes is, hiszen azt tapasztaljuk, hogy mennél alsóbbrendűek azok a jelenségek, melyek vizsgálat alá vétetnek, a tudomány annál hamarabb és annál tökéletesebben kifejlődhetik. Ezért ért el leghamarabb s legteljesebb fejlettséget a tárgyi logika és matematika, amelyeknél a vizsgálat tárgyát fogalmak, számok képezik; ezért fejlettebbek a természettudományok között is azok, melyek szerves testekkel foglalkoznak, mint azok, melyeknek körébe a szerves testek tartoznak. A szerves testek megisme-

rése megint annál könnyebb, mennél egyszerűbbek, mennél kevésbé bonyolultak azok a szervezetek. Már pedig minden szerves lények között legbonyolultabb, legösszetettebb szervezettel a társadalmak bírnak, hiszen ezeknek alkotó elemei magukban véve is igen bonyolult szervezetek: az emberek. A mellett meg a különböző életérdekeken fölépült társadalmak egymás között megint annyira össze vannak vegyülve, — több társadalmi kör oly különböző összetételekben alkot egy külsőleg egységes társadalmat, hogy egyáltalán nem lehet csodálni, ha tudományunk e tekintetben leghátramaradottabb. Hiszen, hogy egyebet ne említsünk, már maga az is felettébb megnehezíti — általán ugyan minden magasabbrendű szerves lénynek —, de különösen a társadalomnak vizsgálatát, hogy a módszernek egyik leghatásosabb eszköze: a kísérlet ezen a téren ki van zárva.

De amellett a társadalomtudomány elmaradottságát még egy más ok is magyarázza. Az tudniillik, hogy a társadalmat igen sok időn keresztül nem tették tudományos vizsgálat tárgyává az emberek. A társadalomnak csak egyik megjelenési alakjával, az állammal és az állami társadalom egy produktumával, a joggal foglalkoztak. Pedig, hogy csupán az állami életnek és a jognak tanulmányozása nem vezethet el az emberi együttlétek természettudományára, az ép oly nyilvánvaló, mint, hogy nem lehetne a vízre vonatkozó természettudományi szabályokat kifejtenuünk sohasem azáltal, ha mindig csak a tengert s annak hullámvázását vizsgáljuk. Fejlődésében, egész életében, minden alakjában, minden produktumában kell a társadalmat tanulmányoznunk, hogy egy valóságos társadalomtudomány létrejöhessen. Amint pedig az állam egyik alakja, a jog egyik termelvénye a társadalomnak, úgy természetesen a társadalomtudomány magában tartalmazza a jog és államtudományt, és a társadalomtudomány teljes fejlettsége a jog és államtudomány teljes fejlettségét is jelenti.

Annak felismerése, hogy a társadalmat a maga egészében, fejlődésében, különféle alakjaiban kell tudományos vizsgálódás tárgyává tenni, nem régi keletű. Ellenben az állammal és joggal már igen rég idő óta foglalkoznak az emberek. Különösen az államtudomány már a görögöknél, a jogtudo-

mány a rómaiaknál kiváló művelésben részesültek s azóta igen sokat haladtak. Lehetetlen volt azonban a jog- és államtudományokkal foglalkozóknak észre nem venni, hogy az emberi társas együttélésnek számos olyan jelensége van, ami ugyan sem az állammal, sem a joggal okozati összefüggésben nincs s így tulajdonképen sem az állam- sem a jogtudományok körébe nem tartozik, de aminek figyelmen kívül hagyásával azért az állam- és jogtudományokat művelni nem lehet. Ezért tehát ezeket a jelenségeket, ezeknek a kutatását is bevonták az állam- és jogtudományok körébe s különösen az „államtudományok“ név alatt összefoglalni szokott tudományszakok közül a politikában, bölcséleti államjogban és nemzetgazdaságtanban, — a jogtudományok közül pedig a jogbölcsészetben igen sok, az állami léttel és a joggal összefüggésben nem levő, vagy csak igen távoli összefüggésben levő társadalmi jelenséget tárgyalnak. Mások pedig, különösebben Mohl Róbert munkái alapján a jog és államtudományoktól elválasztott társadalomtudományok létezését tanítják, melyek a társadalommal, mint az államtól különbözővel, azzal szembenállóval foglalkoznának. Ez azonban nem helyes, mert hiszen a társadalom az állammal nem ellentétes fogalom; az állam maga is társadalom, a jogot pedig az állam hozza létre, a társadalomtudománynak tehát nem lehet a maga köréből kizárni az állam- és jogtudományt.

A társadalomtudomány vagy szociológia azonban sem nem az állami léttel nem bíró társadalmakkal az állam és jog nélkül, sem nem pusztán az állammal és joggal foglalkozik, hanem egyáltalán mindazokkal a tényekkel, melyek az emberi társadalmaknál tapasztalhatók.

Feladata pedig a szociológiának ezeknek a tényeknek megmagyarázása; megállapítása annak, hogy a társadalmak mily elemekből, mily módon, mily okok befolyása alatt fejlődtek olyanokká, aminek; mily irányban kell létező alakjukból tovább fejlődniök; mik azok a föltételek, melyek szükség-szerű fejlődésüket előmozdítják s amelyek hátráltatják, szóval a szociológia az emberi társadalmak természettudománya.

A szociológia ilyen értelmében nem régi tudomány, csak a XIX. században keletkezett. Comte Ágoston volt az első, ki fogalmát megállapította s tartalomkörét megjelölte, de a szociológia atyjául mégis Spencer Herbertet lehet tekinteni, ki remek műveivel valóban iskolát alapított, mely minden nemzet tudományában mind jobban-jobban hódít. (Különösen Schaeffle, Ribot, Galton, Nietzsche, Lapouge, Kidd, Ammon műveit lehet kiemelni). Mindazáltal még sokan vannak kiválóan tudományos egyének, kik a szociológia lehetőségét egyáltalán tagadásba veszik, vagy legalább azt vitatják, hogy az egységes társadalomtudomány mindaddig korai, míg a társadalom életének egyes nyilvánulásaira vonatkozó törvények teljes bizonyossággal megállapítva nincsenek. De ezzel szemben figyelembe kell vennünk, hogy bár kétségtelenül előmozdítja a szociológia kiépítését a társadalom életének bizonyos irányú nyilvánulásaira vonatkozólag megállapított törvények felismerése, de magát a társadalom természettudományát csak egyes életnyilvánulásai vizsgálata által létesíteni nem lehet. Gondoljunk csak az orvosi tudományra, mely azóta indult rohamos fejlődésnek, mióta nemcsak az egyes kórjelenségeket vizsgálják, hanem az azokat előidéző okokat kutatják, a test egész állapotát megfigyelik. Inkább gondolkodóba ejthet az az ellenvetés, hogy a szociológia egyáltalán lehetetlen, mert hisz ez állítás mellett azt is felszokták hozni, hogy egész a legutóbbi századig senki sem gondolt arra, hogy lehetséges volna a társadalomnak egy természettudománya, pedig igen-igen nagy elmék foglalkoztak a társas élet tüneményeinek vizsgálatával; és amellet a szociológia tényleg oly kevés bizonyosságot tudott eddig megállapítani, hogy a természettudományok határozottsága reá nézve szinte utólérhetetlennek látszik. Ám ne felejtsük, hogy az emberek azt sem tudták mindig, sőt igen sok időn át nem tudták, hogy a föld forog és hogy villamosság, delejesség létezik. A természettudományok az emberiség életének aránylag rövid legutóbbi szakában bámulatos gyorsasággal tökéletesedtek, jobban mondva fejlődtek ki. Azért hogy a társadalom természettudományára sok-sok időn át nem is gondoltak; azért, hogy az ma még kezdetleges stádiumban van, nem lehet azt

mondani, hogy az tehát lehetetlen is. Lehet, hogy a társadalmi élet törvényeit nem is nagyon sok idő múlva ép úgy fogjuk ismerni, mint a föld forgását, s lehet, hogy a társadalom fejlődésmenetét épúgy jó előre megtudjuk állapítani, mint a nap fogyatkozások elkövetkeztét. Az emberéletten terén újabban elért nagy eredmények arra engednek következtetni, hogy nem épen hiú ez a remény.

Nálunk Magyarországon eddig nem részesült kellő figyelemben a szociológia, bár dicsekedhetünk néhány olyan munkával, amelyik akármely nemzetnek becsületére válnék. Nevezetesen Beóthy Leó, Pulszky Agost és Pikler Gyula jelentékenyen hozzájárultak a szociológia kiépítéséhez. A múlt évben alakult Budapesten egy „Társadalomtudományi társaság“, melynek célja a szociológia művelése.

A szociológia rendszere még megállapítva nincs és a jelenségeknek oly nagy tömegével foglalkozó tudományban, aminő a szociológia, nagyon is nehéz egységes rendszert létesíteni. A rendszerezés tekintetében dicséretes munkát végzett Pap Tibor, ki Magyarországon először tartott szociológiai kurzust a máramarosszigeti jogakadémián. Az ő, bár eddig nyomtatásban meg nem jelent előadásai nyomán adjuk a szociológia tartalomkörét és rendszerét rövidre fogva a következőkben. Első sorban a társadalom fejlődésének törvényeit kutatja a szociológia; ehhez képest a magános és társas élet, a társas élet különböző alakjai; a fejlődés, átöröklés, változás, alkalmazkodás; a társadalmi életet szervező alapelvek; a társadalmi küzdelem, a kiválás (szelekció); a társadalmi rend, vagyonmegoszlás stb. törvényeinek kutatása tartozik az első rész körébe. A második rész a társadalom alkotóelemeivel foglalkozik; itt jönnek vizsgálat alá az ember s az ő tulajdonságai; a család, házasság, nevelés, örökösödés befolyása a társadalomra; a társadalmi osztályok kiválása és szerepe, foglalkozási és vagyonkülönbség, az osztályok küzdelme; a társadalmak helyi alakulásai, ország, község; testületek és egyesületek; az egyház; a nemzetiségek szerepe; az állam alakulása és célja, államformák, államhatalom kérdései. A harmadik rész a társadalom életéről szól és pedig természeti, politikai, jogi, kulturális, gazdasági és erkölcsi életéről és

működéséről. A negyedik rész a társadalmi kórtant tárgyalja; szól a társadalom fizikai, politikai, kulturális, gazdasági és erkölcsi bajai címén a túlnépesedés, degenerálódás, gyermekhalandóság, járványok; az államformák elfajulásai, obstrukció, szolgalelkűség, protekció; felekezeti türelmetlenség, babonák, a művészeti érzék hanyatlása, a sajtó visszaélései; a válságok, túltermelés, éhség, fényűzés, tőkeszegénység, bukások, monopólium, nagy adók; vadházasságok, házasságtörések, alkoholizmus, kicsapongások stb. által okozott társadalmi bajokról. Ezekhez járulna aztán még egy ötödik rész, a társadalom gyógytana, melynek feladata volna a társadalmi bajok elhárításának módjait megállapítani s melynek egyik része volna a büntető jog is.

De az, hogy lehetséges, sőt kell lenni a társadalom egy természettudományának, nem jelenti azt, hogy azok a tudományok, amelyek a társadalmak egyes életnyilvánulásait vizsgálják, feleslegesek vagy éppen lehetetlenek volnának. Sőt ellenkezőleg; mint a fizikában is van a nehézkedésnek, hőnek, fénynek stb. külön tudománya; van statikája és dinamikája, úgy lehetségesek és szükségesek a társadalomra vonatkozólag is olyan tudományok, melyek annak életét és működését különböző nyilvánulásaiban teszik kutatás tárgyává, amelyek a társadalmi öröklet nyugvó állapotokban és működésükben vizsgálják.

A társadalmat az egyes emberek alkotják s a társadalmi jelenségeket emberi cselekvések hozzák létre, cselekvés alatt értvén nemcsak a külső testmozgásokat, hanem általában az ember által véghezvitt mindennemű tevékenységet, gondolkodást, akarat elhatározást stb. is. Az emberi cselekvések pedig kétfélék; olyanok, amelyek az embernek a természet erőivel s olyanok, amelyek az embertársaikkal való összhang létesítésére vagy meggátlására alkalmasak. Az előbbi csoportba tartozó cselekvések által előidézett társadalmi jelenségeket a társadalmi gazdaságtan, az utóbbiak által létrehozottakat az erkölcstan (ethika) tárgyalja. Azokat a kérdésekre, hogy mily föltételek mellett állhat fenn a társadalom s mily törvények uralkodnak e föltételek felett, a jogtudomány felel; míg, hogy ezek a föltételek miképen változnak s maga a társadalom mily átalakulásokon megy keresztül, az államtudomány fejtí

meg, amely ép azáltal, hogy e kérdésekre feleletet ad, arra képesíti a társadalmat, hogy uralkodó voltát, államiségét megőrizze.

1. A társadalmi gazdaságtan azokat a törvényeket tartalmazza, melyek a társadalom gazdasági életét irányozzák. Gazdaság alatt valakinek szükségletei kielégítésére irányuló rendszeres tevékenységének s ugyane célú szolgáló erőinek összességét értjük. Minden embernek, a legszegényebbnek épúgy mint a leggazdagabbnak, van gazdasági tevékenysége, tehát gazdasága, melyet magángazdaságnak nevezünk; ezek a magángazdaságok pedig egymással szerves összefüggésben vannak, mert egy ember sem tisztán a természetereőinek és saját képességeinek felhasználásával elégíti ki szükségleteit, hanem kénytelen igénybe venni más emberek gazdasági tevékenységét is. Az egymással szerves összefüggésben levő magángazdaságok alkotják a társadalmi gazdaságot s az ennek törvényeit kutató tudomány a társadalmi gazdaságtan. Ezt a tudományt, mint „gazdászati államtudományt“ különösen a németek nyomán nemzetgazdaságtannak is nevezték és nevezik néha ma is, de nem helyesen, mert a gazdasági érdek közösségén alapuló társadalom nem szükségkép azonos a nemzeti társadalommal, sőt annak körénél rendszerint kiterjedtebb; államtudománynak sem helyesen mondják, mert a magángazdaságok társadalmi gazdasággá nem az állam által szövődnek össze.

A társadalmi gazdaságtan rendkívül nagy fontosságú tudomány. Mert az emberek fejlődésével, műveltségének, ismereteinek növekedtével folyvást több- és több szükséglet válik fölismeretté s vár kielégítést. Nem szabad azt gondolni, mintha a társadalmi gazdaságtan az embereknek csupán vagyoni jóléte szempontjából bírna érdekléssel. A társadalmi gazdaság állapota befolyással van a társadalom életének minden ágára. A gazdasági javak csekély volta, vagy teljes hiánya, a szegénység vagy éppen nélkülözés mindenféle haladásnak útjában áll; a közművelődés és közegészségügy és közérkölciség tekintetében egyaránt veszedelmes.

A társadalmi gazdaságtan tudományos művelését azok nyitották meg, akik azt hirdették, hogy

a nemzet jóllétét a külkereskedelem nagysága szabja meg, mert mennél több árút adnak el külföldre, annál több pénz folyik be az országba; ezen u. n. merkantilista irány megalapítója Colbert, XIV. Lajos minisztere volt. Ezzel szemben a fiziokraták (Quesnay, Turgot) azt tanították, hogy minden vagyonosodás alapja csak a földbirtok s más produktív foglalkozás, mint az őstermelés, nincsen. A tudomány nagyobb fejlődést Smith Ádám óta nyert, kinek u. n. szabadipar elmélete azt tanítja, hogy a gazdasági jóllétet is a szabadverseny teremti meg. A Smith hatalmas fejtegetései nyomán — bár azok közül többnek helytelenségét később fölismerték — a társadalmi gazdaság-tudomány terén a tudósoknak egész csapatja indult meg, kik újabb és újabb feldezésekkel vitték tovább e tudományt. Így Ricardo, Malthus, Mill, Thünen, Bagehot, Carlyle, Roscher, List, Carey, Stein stb. Nálunk különösen Karvasy, Kautz, Matlekovits, Kerkapoly, Földes művelték nagy sikerrel ezt a tudományt. A társadalmi gazdaság tudományának föllendülésével fölmerült az a törekvés, hogy a gazdasági jóllét a társadalom minden köreinek, különösen a vagyontalan néposztályoknak, munkásoknak is biztosíttassék. Ezt a törekvést gazdasági szocializmusnak szokták nevezni s azok az írók, kik főként ebből a szempontból művelik a tudományt (Saint Simon, Marx, Lassale, Blanc) az állam tevékenységétől várnak e téren igen sokat. Meg kell különböztetni ettől a kommunizmust, mely a nélkülözéseket az által kívánná elhárítani, hogy a gazdasági javakat egyenlően osztaná szét az emberek között.

A társadalmi gazdaságtant két főrésze szokták osztani. Az első rész, általános vagy elméleti tanok cím alatt szól az emberi szükségletekről s az ezek kielégítésére alkalmas gazdasági javakról, a javak értékéről; itt kerülnek továbbá tárgyalás alá a javak termelése; a termelési tényezők, természet, munka, tőke, vállalat; a javak forgalma, a forgalom eszközei, a pénz, az árképződés szabályai; a jövedelem megoszlása, munkabér, tőkeamat, vállalkozói nyereség, földjáraadék; végül a javak fogyasztása, az életmód, fényűzés, válságok, a népesség befolyása a gazdasági jóllétre, a szegény-

ügy. A második rész, alkalmazott vagy gyakorlati tanok címén az első részben megállapított szabályokat az egyes gazdasági tevékenységekre: őstermelés (mezőgazdaság, állattenyésztés, erdészet, gyümölcstermelés, bányászat, vadászat, halászat), ipar, kereskedelem, közlekedésügyre alkalmazza.

2. Az erkölctan (ethika) azokat a törvényeket állapítja meg, melyek az emberi cselekvések indokaira vonatkoznak s meghatározzák, hogy milyen cselekvés jó. Jónak pedig az olyan cselekvést tekintetjük, mely nem zárja ki, hogy minden más ember — akár a jelenben, akár a jövőben — ugyanúgy cselekedhessék. Minthogy továbbá az ember társas lény és saját jóllétét is csak úgy valósíthatja meg igazán, ha a társas együttélés föltételeit lehetlenné nem teszi, sőt azok erősítéséhez hozzájárul; minthogy másrészt a társadalom fejlődése csak olyképen képzelhető, ha az emberek cselekvőképessége nem béníttatik meg, természetes, hogy a jó cselekvése az embernek nemcsak embertársai, de önmaga iránt is kötelessége. Épen azért ennek a kötelességnek a teljesítése nemcsak a társadalomban, de még a társadalomtól elvonatkozottan is képzelhető. Ez magyarázza meg, hogy sokan az erkölctant nem is tekintik társadalmi tudománynak, hanem az egyes emberre vonatkozó tudomány egy ágának. De ha meggondoljuk, hogy az erkölcsi szabályokat a társas együttélés s az annak tökéletesítésére irányuló törekvés fejti ki, lehetetlen az erkölctant a társadalmi tudományok közé nem sorolnunk.

Az erkölctannak igen nagy tudományos irodalma van. Minden filozófus foglalkozott az erkölctannal, ha nem is rendszeresen, s egymással ellenkező ethikai rendszerek állanak egymással szemben. Mégis főképen négy ethikai rendszert különböztethetünk meg: a theologiai, politikai, intuicionális és hasznossági rendszereket. Az első isten akaratára, a második az állam rendszabályaira vezeti vissza az erkölcsi ítélet forrását; az intuicionisták azt tartják, hogy az erkölcsi felfogás velünk született, míg a hasznossági iskola a cselekvéseket jó vagy rossz eredményeik alapján itéli meg. Ujabban az ethika terén is győz a természettudományi felfogás s ezt különösen Spence r Herbert alkalmazza nagy követ-

kezetességgel. Szerinte az etikának fizikai, élettani, lélektani és szociológiai oldala van, mert az emberi cselekvés az energia fennmaradásának elve szerint igazodik, az emberben végbemenő változások eredménye, az érzelmek és értelem közreműködésével jön létre s társas lényekre van behatással.

Mint hogy az erkölctan azt kutatja, hogy milyen cselekvés jó, természetesen igen nagy kiterjedésű tudomány s egyáltalán minden emberi cselekvést felölel. Mégis két részre lehet osztani, az egyéni és a társas élet etikájára. Az első részbe tartozó cselekvések is, mint a tevékenység, pihenés, táplálkozás, művelődés, házasság, befolyással vannak ugyan a társas életre, de mégis első sorban a cselekvőre nézve hasznosak vagy károsak. A második rész a jótékonyág különböző neveivel foglalkozik.*)

A társadalmi tudományoknak ez a két ága magában foglalja az emberi összes cselekvőségre vonatkozó törvényeket; másik két ága ellenben a társadalomnak csak egy meghatározott alakjával s ennek létföltételeivel foglalkozik. Épen azért, meg arra is tekintettel, hogy a társadalmi tudományoknak ez a más két ága régtől fogva külön tárgyalatik, mi is az államtudományról és jogtudományról külön címek alatt fogunk szólni. Előbb azonban a társadalmi tudományok módszeréről kell röviden megemlékeznünk.

A társadalmi tudományok módszere is deductio és inductio. A deductiv módszerre nézve itt is az általános szabályok irányadók. Az inductiv módszer alkalmazását ellenben megnehezíti az, hogy mint érintettük e tudományokban kísérletezésnek egyáltalán nincs helye. De másrésztől nem elégedhetünk meg a puszta észleléssel, sőt a magunk tapasztalatain kívül másoknak a múltban szerzett tapasztalataival sem, hanem keresnünk kell a jelenségek közötti törvényszerű összefüggést, hogy ilymódon kutatóan az események ható okait, igyekezzünk megismerni a társadalmi jelenségeket létesítő, változtató erők működését. Az egymás után következő események megismerése emez úgynevezett genetikai

*) L. bővebben Somló B. Ethika Stampfel-féle tud. zsebkönyvtárban.

felfogással, vagy is az oknyomozó történelem adja tehát a társadalmi tudományok terén az inductióhoz szükséges anyag javarészét.

Az inductióhoz szükséges anyag más részét a társadalom állapotának megfigyelése adja; ez, mivel a társadalom számos egyénből áll, tömeges észlelés vagy is statisztika által történik. A statisztikának régen egészen más értelme volt mint ma; az államnak egyetemes leírását értették alatta, amit különben maga a szó is kifejez, melyet stato-ból (állam) alkottak. Ez az úgynevezett német egyetemi, vagy főművelőjéről: Achenwall-féle statisztika magában foglalta az államra vonatkozó nevezetesebb tudnivalókat, a terület, népesség, földrajzi, művelődési, gazdasági viszonyok, államszervezet leírását, amiért állami nevezetességek tanának is nevezték. A mai értelemben vett statisztika egészen más feladatot követ; azt, hogy az egy helyen és egy időben, vagy meghatározott időn belől egymás után következő jelenségeket megszámlálja s a megszámlálás eredményeiből következtetést igyekszik vonni az azon jelenségek felett uralkodó törvényekre. Ily értelemben statisztikája minden olyan jelenségnek lehet, amely egymás mellett vagy egymás után többször szokott föllépni, pl. tűzvészeknek, jégesőknek stb. A társadalom és az emberi élet egyes jelenségeit megszámlálás által megismerni már rég időben is törekedtek, különösen népszámlálásokat tartottak és halandó-ági táblázatokat készítettek, és Süßmilch, nagy Frigyes udvari papja, az általa nagy buzgalommal gyűjtött népesedési (születési és halálozási) adatokat tudományosan is feldolgozta. Hogy az ugyanazon jelenségekre vonatkozólag ugyanazon körben egymás után többször teljesített megszámlálások csekély eltéréssel ugyanazokat az eredményeket mutatják s hogy ennek folytán a jelenségek felett uralkodó törvényeket tömeges észlelés útján lehet helyesen kutatni, Quetelet vette észre s ezzel a statisztika nagy fontossága felismertetvén, ő utána vett nagyobb fejlődést. Ugyanő s még inkább Guerry, az általa megállapított szabályt az erkölcsi élet terére is alkalmazta. Quetelet óta igen sokan foglalkoztak a statisztikával s a társadalmi tudományoknak nincs egy ága sem, mely azt nélkülözni tudná. Nálunk a statisztika irodalmi művelése a

német egyetemi statisztika nyomán indult meg, de újabban határozottan a Quetelet irányában művelik. Jelesebb művelői: Fénves Elek, Konek, Keleti K., Földes B., Láng, Ráth Z., Kőrösi.

Minden statisztika két részből áll: a jelenségek megszámlálásából és a számlálás eredményének leírásából. Azok az elvek, melyek szerint a megszámlálást és leírást leghelyesebben lehet végrehajtani, adják a statisztika elméletét, míg maga a leírás a statisztika gyakorlati részének szokott nevezetlni. De az előadottakból látni lehet, hogy a statisztika nem önálló tudomány, hanem csak egy módszertani eszköz, s eredményei annak a tudománynak körébe tartoznak, melyre vonatkozó jelenségek számlálás útján leírását adja. Van mindazáltal a statisztikának egy ága, mely önálló tudomány jellegével bír, nevezetesen az, mely a népeiségre s annak változásaira vonatkozó számadatokat tárja fel s az e tekintetben fennálló törvényeket kutatja. A statisztikának ezt az ágát demográfiának, vagy demológiának nevezzük. Minden modern állam súlyt helyez arra, hogy a népeiségre vonatkozó adatok pontosan megállapíttassanak, egyrészt a tíz évenként tartatni szokott népszámlálások, másrészt a népeiségben végbemenő változásokról vezetett anyakönyvek által. Sőt a statisztika nemzetközi egyenlősítésére is törekcszenek.

Államtudomány.

Az államtudomány (politika) a társadalmat állami létében veszi vizsgálat alá s azokat a törvényeket kutatja, melyek a társadalmat uralkodóvá, azaz állammá teszik s államiságát fenntartják. Mint-hogy pedig az egy körben alakult társadalmak közül az államiságot az éri el s az tartja meg, mely az azon körhöz tartozó emberek által legerősebben érzett életérdeket legteljesebben elégíti ki, világos, hogy az állami lét fenntartásának kérdésével kapcsolatos az a kérdés is, hogy az uralkodó társadalom milyen elbánásban részesíti a körébe tartozó embereket és alárendelt társadalmakat, valamint, hogy miképen viselkedjék a körülötte élő többi állami társadalmakkal szemben. Épen ezért a poli-

tikát az államra vonatkozó eszélyességi elvek foglalatának is szokták nevezni s az így szűk körre szorított politika mellett még az állammal foglalkozó egyéb tudományokat is szoktak megkülönböztetni; amilyenek volnának: az állambölcészet, az állami erkölcstan, az általános államjog, az állami alaptan. Ezeken kívül államtudományoknak mondják sokszor a társadalmi gazdaságtant, sőt a statisztikát is. Másrészt a politika szót az államtudományénál szélesebb értelemben is szokták használni, nevezetesen értik alatta az állami ügyekkel gyakorlatilag foglalkozást is, ami, ha irodalmilag folytatatik, publicisztika nevet visel.

Az államtudomány a társadalmi tudományok között legrégibb idő óta részesül kiváló művelésben s már a görögöknél jelentékeny fejlettséget ért el. Úgy Platon, mint főként Aristoteles, de a többi görög bölcészek is nagy figyelemmel foglalkoztak az állam életével s megállapításaik sok tekintetben még ma is alapul szolgálnak. A rómaiaknál kevesebb gondot fordítottak az állami élet vizsgálatára, míg a középkorban legfőképen az egyházhoz való viszonya tekintetéből tárgyalták; így szent Ágoston, aquinói szent Tamás, Dante. A reneszansz és reformáció óta viszont a nemzeti lét szempontja lett első sorban irányadó, minek gondolata először Machiavelli műveiben merült föl. Korszakalkotó volt Montesquieu nagy műve, mely az államtudomány kérdéseit Aristoteles óta legrészletesebben tárgyalta. Kiváló művelői voltak még az államtudománynak: Hobbes, Locke, Rousseau, Constant, Guizot, Stuart Mill, Bluntschli, Ahrens, Stein Lőrinc, Treitschke stb. Nálunk Széchényi István halhatatlan műveit. Eötvös Józsefnek bármely nyelven megírt művek között kiemelkedő munkáját (A 19-ik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra), Schvarcz Gyula, Kautz, Kogler, Concha, Kuncz műveit kell kiemelni.

A politikát alkotmányi és kormányzati részre szokták osztani. Az alkotmánypolitika az államszervezés tudománya; foglalkozik az állammá alakult társadalommal s annak alkotó elemeivel, területével, népességével, az állami főhatalommal; kutatja a törvényeket, melyek szerint a főhatalom létesül, tehát foglalkozik az államformákkal; továbbá

amelyek szerint a főhatalom érvényesül, tehát szól az egyes államhatalmakról s azok működéséről s végül szól az államoknak egymással való összeköttetéseikről, azaz az államkapcsolatokról. Az alkotmányi politikával kapcsolatban szokták tárgyalni a törvényhozási politikát, mely azokat a törvényeket kutatja, melyek szerint az államakarata létrejön.

A kormányzati politika azokat a törvényeket keresi, melyek az állam tevékenységét irányozzák; minthogy pedig az állam tevékenysége felettébb sok irányú, a kormányzati politika megint sok részre osztható, mely részeket önálló tudományoknak is lehet tekinteni. Az általános kormányzati politikában tárgyalatnak: az állami hatóságok megállapítása, kormányzati rendszerek, önkormányzat és centralizáció, a hivatalnokok szolgálati viszonyai stb. A közigazgatási politika a beligazgatás, állampolgárság, illetőség, egyleti ügy kérdéseivel foglalkozik, míg a rendészeti politika a köz- és magánbiztonság megóvására vonatkozó elveket fejtegeti. Különösen ezt a hármat szokták a kormányzati politika címében összefoglalni. A kulturpolitika az államnak alattvalói szellemi, erkölcsi és vallási életére vonatkozó tevékenységével foglalkozik s a történelmi fejlődés folytán legnevezetesebb része az egyházpolitika. Az igazságügyi politika, a jog fenntartására s az igazság szolgáltatásra vonatkozó állami tevékenységet vizsgálja. A közgazdasági politika az állam gazdasági téren való tevékenységével foglalkozik s két részből áll; az egyik rész, melyet a társadalmi gazdaságtan gyakorlati tanaival együtt szoktak tárgyalni, az államnak az alattvalói gazdasága érdekében teljesítendő tevékenységéről szól; a másik rész pedig azokat az elveket adja elő, amelyek szerint az államnak saját gazdaságát berendeznie kell. Az állami gazdaság berendezése különös fontossággal bír, egyrészt, mivel az állam is csak gazdasági eszközök segítségével felelhet meg feladatainak, másrészt, mivel az állam gazdasága az alattvalók gazdaságaival szerves összefüggésben van s annak helytelen berendezése emezeket is megbénítja. Ez magyarázza meg, hogy az állam saját gazdálkodására vonatkozó szabályok kutatása egy külön tudományának adott létet, melyet Államgazdaság-

lannak, vagy pénzügytannak nevezünk s melynek kiválóbb művelői: Justi, Malchus, Stuart Mill, Leroy-Bolieu, — nálunk Karvasy, Kautz, Matlekovics, Mariska. — Végül a külügyi politika az államnak más államokkal való érintkezéseire, összeköttetéseire, azokkal szemben önvédelmére vonatkozó elveket tárgyalja s békepolitikára és harcpolitikára oszlik, mely utóbbinak része a hadügyi politika is.

Amint a társadalmi tudományoknál általában nevezetes módszertani jelentőséggel bír a történelem és a statisztika, úgy az államtudománynál is ugyanez a szerepe a történelem és a statisztika állammal foglalkozó részének, tehát az államtörténetnek és az egyes államok statisztikájának.

Jogtudomány.

A jogtudomány azokat a törvényeket igyekszik megállapítani, melyek szerint a jog keletkezik, fejlődik, változik és átalakul, vagyis azokra a kérdésekre keres feleletet, hogy mennyire terjedhet az ember szabadsága, minő viszonyok közt állhat fenn a társadalom s annak egyensúlya és minő elvekre vezethetők vissza a létező különböző intézmények. A jognak ezen természettudományát, mely még épúgy mint akármely társadalmi tudomány, legkevésbé sem exakt, jogbölcseészetnek is nevezik. Ámbár jogbölcseészet alatt más ismeret ágat is szoktak érteni, és pedig olyat, mely egyszersmindenkorra érvényes, mert az isten akaratából, vagy a természetből kifejlő, — és csalhatatlan bizonyosságú, mert az ész által felismert jogszabályokat, vagyis az úgynevezett isteni, — természet, — vagy észjogot foglalja rendszerbe.

A természetjog, vagy észjog művelői a jog fogalmának meghatározása után valamely főelvet állapítanak meg, amelyből igyekeznek aztán levonni az általuk ismert és az ember természetével meg egyezőnek tartott jogszabályokat. Amint az emberi szükségletek és ismeretek változtával új meg új, jogi szabályozást igénylő életviszonyok merülnek elő s amint az emberek a maguk különböző viszonyaihoz mérten meggyőződnek valamely intézmény célszerű vagy célszerűtlen voltáról, úgy a különböző korbeli írók által természetjoginak felismert szabá-

lyok is egymástól lényegesen különbözök, sőt olykor egymással ellentétesek, amiből nyilvánvaló, hogy valamely, az ember természetéből folyó, mindenkor érvényes jogrendszernek az ész általi kifejtése lehetetlen.

A jog felőli gondolkodás, bölcsekedés már a görögöknél kezdődik, Pythagoras, Platon, Aristoteles és mások műveiben. A rómaiak, bár a jogot gyakorlatilag igen magas tökélyre emelték, a jogélet felett uralkodó törvényekkel nem igen foglalkoztak, úgy hogy náluk e tekintetben csak Cicerót lehet kiemelni. A középkorban sem vett lendületet a jog felőli bölcsekedés, mert vele túlnyomóan egyházi szempontokból foglalkoztak. A természetjogi iskola megalapítójának Grotius Hugót szokták tekinteni, ki után ismét nagy virágzásnak indult a jogbölcsekedés; különösen Bodin, Vico, Hobbes, Locke, Spinoza, Pufendorf, Thomasius, Leibnitz, Wolf neveit kell említeni. Az észjog elnevezés leginkább Kant óta használatos, ki azt tanította, hogy a jogszabályokat az ész önmagából és önmagától állapítja meg s tanítványai közül, kik elméletét több irányban átalakították Fichtét, Schellinget és főleg Hegelt kell kiemelni. Egy más iskola, melynek főbb követői Haller, Schlegel, Krausz, Stahl, visszatért a jogbölcsekedésben a theologikus álláspontra; míg ismét mások, a történeti iskola hivei, Savigny, Puchta, Gneist, a történeti és élő jog összehasonlításából igyekeztek levonni egy eszményi jogrendszert; megint mások a szabadság és rend eszméjéből, illetve e két elv összeegyeztetéséből vezettek le jogszabályokat, így Schleyermacher, Herbart, Krause, Ahrens; míg az úgynevezett ítészeti iskola — Schilling — kiválólag a gyakorlati élet követelményei alapján iparkodott a természetjog elveit megállapítani. Ezzel szemben a hasznossági elmélet — Benscham — azt tanítja, hogy joggá mindig az lesz, ami leginkább biztosítja a közjóllétet. A szociológia megállapítása óta a jogbölcsekedés értelme is megváltozott és mi jogbölcsekedés alatt a jog tudományát, azaz a társadalmi tudományok azon ágát értjük, mely a társadalom és tagjai békés összeműködésének föltételeit, azaz a jog alakulását és változását irányító törvényeket kutatja; nem akar tehát egyszer s mindenkorra érvényes jogot megállapítani, hanem azt vizsgálja, hogy a fennálló

intézményeket mily törvények hozták létre; hogy ezek a törvények miképen működnek s miképen fogják az intézményeket átalakítani. Ez természetesen leginkább történeti alapokon történik s azért e tudomány szempontjából igen nagy érdemeket szerzett Maine Sumner Henrik, ki a jogtörténetre nézve alapvető tanulmányokat tett. Nálunk a természetjog kiválóbb művelői Virozsil, Csacskó, Szeremley, Varga, Pauler, Werner, Esterházy, míg az újabb értelmű jogbölcészeti irányban Pulszky, Pikler, Öreg János, Somló Bódog irtak jeles munkákat.

A jogtudomány aszerint, amint a jog különböző ágaival foglalkozik, a köz-, magán-, büntető- vagy nemzetközi jog tudománya. A közjogi rész az államalkotmányi és kormányzati intézményeinek keletkezése és változásai tekintetében fennálló törvényeket kutatja, állambölcészetnek is nevezetik s a politikával majdnem összefoly. A magánjogi rész a legjobban kifejlett, annak folytán, mert a magánjogi intézmények a különböző helyeken és időkben legtöbb hasonlatosságot és legnagyobb állandóságot tárnak elénk; ebben a részben kerülnek vizsgálat alá a főként egyesek érdekét szolgáló intézmények; lehet-e megfosztva, s ha igen mily körülmények közt az ember a magánjogi jogalanyiságtól; mikor közös és mikor egyéni a tulajdonjog; indokolt-e a földbirtok kötöttsége; egyáltalán a vagyonjog terén mily intézmények mozdítják elő a közjóllétet; miképen jönnek létre s változnak a családjogi intézmények; mi okok fejtették ki és tartják fenn az örökösödés jogát stb. Sokkal hátrább maradt a büntető- és nemzetközi jog tudománya. Ami különösebben a büntető jogot illeti, ennek terén rendkívül szerteágazó véleményekkel találkozunk; különösen a körül forognak a vélemények, hogy a büntetés egyáltalán indokolt-e, hogy mi annak alapja és célja és hogy milyen legyen a büntetés. Már a büntetés indokolása tekintetében két tábor áll szemben; némelyek ugyanis azt hiszik, hogy az ember akarata szabad, tetszése szerint tehet jót vagy rosszat, ha hát rosszat tesz, megérdemli a büntetést; mások ellenben azt állítják, hogy az emberi akarat megkötve, determinálva van, s azért büntetünk, hogy a büntetés képzete a cselekvő akaratát a bűnös cselekvéstől tartsa vissza.

A büntetés alapját illetőleg még több a vélemény; sokan azt mondják, büntetni kell, mert a büntett büntetése isteni parancs (Stahl), észkövetelmény (Kant), dialektikai szükség (Hegel), mert a polgári igazság úgy kívánja (Rossi, Pauler), mert az emberek közt ily érzelmű szerződés jött létre (Fichte, Beccaria); mások azt mondják, a büntetés alapja mások elrettentése (Filangieri), a bűnösre pszichológiai kényszer gyakorlása (Feuerbach), a büntettek megelőzése (Grolman), a bűnös javítása (Röder), elégtételadás a jogsértésért (Wilker). A büntetést a közhaszon (Bentham), a társadalom védelme (Martin, Schulze), illetve az teszi szükségessé, hogy a büntettes bűnös viselkedésével veszélyezteti a társas együttélés föltételeit; egyrészt tehát meg kell akadályozni őt a bűnös cselekvések elkövetésében, másrészt pedig a többi embereknek akarátára hatni, hogy azok hasonló cselekvéseket el ne kövessenek. A büntető jogtudomány azóta ért el nagyobb fejlődést, mióta főként Lombroso Cesare a büntettesek szomatikus tulajdonságait is beható tanulmányozás tárgyává tette. Utána a büntetteseket elmebeteg, született, javíthatatlan, alkalmi és felindulásban bűnöző büntettesekre szokták osztani, míg Liszt javíthatatlan, javítható és javításra nem szoruló büntetteseket különböztet meg. A modern büntető jogtudósok általán azt követelik, hogy a büntetéseket ne a büntett, de a büntettes tulajdonságai szerint szabják ki és hogy különösen a föltételes elítélést és a határozatlan időre kiszabott szabadságvesztés büntetést honosítsák meg. Ami pedig a büntetés minőségét illeti, e tekintetben azt kell irányadónak tekintenünk, hogy a büntetésben foglalt rossz ne legyen nagyobb, mint amennyi elég a bűncselekményben a társadalmat fenyegető rossz elhárítására. A büntető jogtudomány irodalmából az említetteken kívül ki kell még emelni Ferri, Garofalo s nálunk Pikler, Reichard, Schnierer, Fayer stb. nevét. A nemzetközi jog tudománya még kevesebb bizonyos eredményt mutathat fel, amit megértet az, hogy a nemzetközi jog tételesen sincs kifejlődve.

Amit a módszerről a társadalmi tudományoknál általában mondottunk, az áll a jogtudományra nézve is. Itt is törekednünk kell tehát a tapasztalt

jelenségek egymásutánjának s az egymásutánra következő jelenségek összefüggésének megismerésére, amire a jogtörténet képesít. Törekednünk kell továbbá az egy időben tapasztalt jelenségek megismerésére; csak hogy e tekintetben a jogtudomány terén a statisztikát, bár az is sok irányban, kivált a büntetőjogban, nagy sikerrel használható, az összehasonlító jogtudomány helyettesíti, mely azzal ismertet meg bennünket, hogy a különböző jogrendszerekben mely intézmények közösek s melyek fordulnak elő csak kivételképen. Az összehasonlító jogtudománynak alapját megint az egyes jogrendszerek leírásai, tehát a leíró jogtudományok képezik. Mindezeket sokan nem is tekintik valóságos tudományoknak, hanem a jogtudomány szolgálatában módszertani eszközt képező leírásoknak; de pusztán ilyenekül nem tekinthetők, mert sem a jogtörténet nem elégszik meg az egymásután következő intézmények felsorolásával, hanem az azok közötti összefüggést is kutatja; sem a leíró jogtudományok nem nyújtják a valahol létező jogrendszer száraz leírását, hanem vizsgálják az intézmények keletkezését, fejlődését, egymással való kapcsolatát s így méltán tudományoknak nevezhetők.

Mondani sem kell, hogy az emberiség fejlődésének alacsonyabb fokain, kezdetleges társadalom mellett kezdetleges, fejletlen a jog is; többnyire a vallás szabályaival van szinte válthatatlanul összebonyolítva. Még a görögöknél sem — kik pedig a műveltségnek magas fokára hágtak, kifejlett állami léttel bírtak s a jog felől is bölcselkedtek — jutott az önálló léthez; az állam egyéb intézményeivel oly szorosan egybe volt fűzve, hogy ami jog volt is, merőben közjog volt. A rómaiaké a dicsőség, hogy a jogot a vallástól és állami más intézményektől különváltan, önállóan kifejlesztették.

A római jog már a város építése után mintegy 300 évvel nevezetes alapot nyert a XII. táblás törvényben, azután pedig különböző jogforrásokban (populiscitum, plebiscitum, senatus consultum, edicta magistratum, responsa prudentium, constitutiones principum, szokás jog, törvényszéki gyakorlat) folytonos fejlődést talált s különösen a magánjog terén nagy tökélyre fejlődött. Kezdetben a

római polgári jogot — *jus civile* — szigorú alaktság jellemezte és azzal csak a római polgárok élhettek, míg az idegenekre vonatkozólag külön szabályokat állapítottak meg, melyeket *jus gentium* név alatt foglaltak egybe. Minthogy pedig hatalmának emelkedtével az idegenek mind nagyobb számmal fordultak meg a világvárosban, a *jus gentium* is mind nagyobb fejlesztésben és gyakoribb alkalmazásban részesült, sőt mivel a rideg *jus civile*vel szemben az igazságosságnak több tért engedett, maguk a rómaiak is szívesen éltek vele s így lassanként a *jus civile*vel összeolvadt. Ezt különösen a praetori jog, azaz bírói gyakorlat és a jogtudósok fejtegetései, melyek közül a legkiválóbbak, mint Paulus, Ulpianus, Gaius, Modestinus és Papinianus művei jogforrások tekintélyére emeltettek, mozdították elő. És a római magánjog fejlődése nem ért véget a nyugat római birodalom bukásával, sőt betetőzését a keletrómai birodalomban Justinianus császár alatt nyerte, ki az érvényben levő jogot a következő négy gyűjteménybe foglaltatta össze: Pandekták vagy Digesták, a jogtudósok munkáiból még érvényes jog összefoglalása; Institutiók, Gaius hasonló című tankönyve mintájára, tanulmányi célokra; Codex constitutionum, Hadrianustól Justinianusig és a codex összeállítása után kibocsátott novellae constitutiones. Justinianus ezen gyűjteményei — melyeket együtt *corpus juris civilis* név alatt említenek — később görög fordításban s újabb rendeletekkel kiegészítve egy másik, a kezdeményező Basilius Macedo császárról Basilikáknak nevezett gyűjteménynek szolgáltak alapul. Egyébiránt a római jog a nyugati császárság bukása után sem vesztette el teljesen nyugaton sem érvényét, amennyiben a hódító germánok a rómaiakat meghagyták joguk használatában, sőt részükre a változott viszonyokhoz szabott gyűjteményeket készítettek, amilyenek voltak a *Breviarium Alaricianum* és a *lex Romana Burgundionum*; a keleti gótok királya Theodorik pedig a római jogot összes alattvalói jogává kívánta tenni s e célra készítette az *edictum Theodoricit*. A római jog nagy befolyását az egész európai jogéletre az biztosította, hogy a XII. századtól kezdve a Justinianusi gyűjtemények alapján az egyetemeken tanították a glossatorok (Irnerius, Accursius), majd

a commentatorok, ellenben a nemzeti jogokat nem tanították, de lenézték. Ilyen módon a római magánjog különben is művészileg kifejtett elvei annál könnyebben elterjedhettek, mert az egyház is római joggal élt s mert a középkori császárok magukat a római császárok utódainak tekintették s ezért is készséggel előmozdították a római jog terjedését. Ez magyarázza meg, hogy különösen azokon a vidékeken, ahol a római jog legalább részben szokásjog útján fennmaradt, mint különösen Italiában, Franciaország déli részein, valamint Németországban recipiáltatott, de mondhatni mindegyik nyugat európai államban, hazánk és Anglia kivételével, nagy befolyással volt a jogfejlődésre.

Azokban az államokban is azonban, amelyekben a római jog recepciója bekövetkezett, természetesen nem lehetett fenntartani Justinianus-féle alakjában, hanem változtatni, módosítani kellett. Az így módosult római jogot pandektajognak szokásnevezni, míg a tiszta római jogot institúciók cím alatt tárgyalják. A római jognak óriási irodalma van, miért is csak legjelesebb magyar művelőit említjük: Henfnert, Hoffmant, Bozókyt, Vécseyt, Schwarz Gusztávot, Farkast, Ságnyt, Szentmiklósit.

A római jog mellett még egy másik jogrendszer volt igen nagy befolyással az európai államok jogfejlődésére és pedig az egyház jog, helyesebben kánoni jog. Egyháznak minden vallási társadalmat is neveznek, de sajátképi értelmében a Krisztusban hívők, tehát a keresztyének vallási társadalmát jelenti. A keresztyén vallás kezdetben az állam akarata ellen, sőt üldözései dacára terjedt s így az általa létesített társadalomnak — az állam nem szabván meg helyzetét — szükségképen kellett valamely szervezetről gondoskodnia. Később pedig az ekként szervezett egyház, az állammal versenyzett az uralomért, magát az állam alá tartozónak el nem ismerte, sőt sokszor annak úgy feléemelkedett, hogy inkább az egyházat lehetett tekinteni egy — egész Nyugat Európára kiterjedő államnak s az akkori államokat kiterjedt jogkörrel bíró autonom testületeknek. Még az új-kor elején is erősebb társadalmi szervező erő volt a vallás, mint a nemzeti érzés és a nagy vallásháborúkban nem nemzetiség, hanem

vallás szerint álltak egymással szemben a seregek. Sőt a nemzeti társadalom teljes és föltétlen uralomra jutása óta is igen nagy befolyása van az ő intézményeinek.

A keresztyén egyház lényegileg egy, de a történelem folyamán több alakban jelentkezett. Már a 6-ik században kétfelé szakadt az egyház; a kelet-római birodalomban az állam gyámkodása alatt fejlődvén, annak kereteiben helyezkedett el; míg nyugaton az egyes államokra tekintet nélkül önállóan, mintegy azok felett szervezkedett. A 16-ik században megint a nyugati egyházban újabb szakadás állt be a Luther és Kalvin-féle reformáció nyomán, amelynek befogadói az egyes nemzetállamokon belől szervezték egyházaikat. Ezek között az egyházak között a szervezet tekintetében fennálló lényeges különbségeket ez magyarázza meg: a római és a keleti egyház tanítása szerint van egy, a hívek seregétől különvált papirend, melynek főbbjei a püspökök, mint az apostolok valóságos utódai kormányozzák az egyházat; sőt a római egyház szerint az apostolok főnökének, Péternek személyszerinti utóda, a római püspök vagy pápa, a püspökök felett is joghatósággal bír, amit a keleti egyház el nem ismer; ellenben a protestáns egyházak sem külön papirendet, sem az apostoli utódlást, sem azt, hogy Péter az apostolok főnöke s a római püspök Péter utóda volna, el nem ismerik, hanem a hívek teljes egyenlőségét hirdetik és épen azért náluk az egyház kormányzata is a híveket illeti, míg a papok csak istennek az egyházi teendők teljesítésére kirendelt szolgálói.

Mindezek az egyházi társadalmak alkottak és alkotnak jogi jellegű szabályokat, amelyeket kánonoknak nevezünk. Ezek a kánonok pedig különösen a régebb időkben nemcsak egyházi természetű, de világi jellegű, magánjogi, büntető és perjogi szabályokat is tartalmaztak. Kétségtelen ugyan, hogy a keleti egyház kánonai is jelentékeny befolyást gyakoroltak a keleteurópai államok jogfejlődésére és a protestáns egyházak demokratikus elvei előmozdították az államban is a demokratikus intézmények diadalát; de legnagyobb jelentőséggel mégis a római katolikus egyház kánonai bírnak. E kánonokat a 12-ik század közepén Gracián szerzetes egybegyűjtvén; a róla

Gracián dekrétumának nevezett munkálathoz pápai ügylevelekből készült különböző gyűjtemények (a Gergely-féle, a liber sextus, a Clementinák és extravagánsok) járulván, ezeket a 16-ik század óta egy kötetben szokták kiadni és corpus juris canonici közös névvel megjelölni. A „kánonjog“ elnevezés alatt rendszerint az ezen gyűjteményekben foglalt szabályok összeségét értjük. A kánonjogot, épügy mint a római jogot, tanították, gloszszálták, kommentálták az egyetemeken, és mivel igen sok időn át a kánonjogban jártas papok képviselték, mondhatni egyedül, a műveltebb elemet, természetes, hogy az ő utjokon a kánonjog mindegyik nyugati államban kisebb-nagyobb mérvben befogadásra talált.

A kánonjoggal nem azonos az egyházjog, mert ezalatt nemcsak az egyháztól, de bárhonnán eredő szabályt értünk, de csak akkor, ha az az egyház szervezetére, az egyház és a hívek közötti viszonyokra, az egyház és állam, valamint a különböző egyházak közötti viszonyokra vonatkozik. A kánonjogot és az egyházjogot irodalmilag rendszerint együtt szokták művelni. Mi itt is csak a legjelesebb magyar írókat említjük fel, akik Porubszky, Konek, Szeredy, Kerkápoly, Kovács Gy. és Kovács A.

A középkorban egy sajátos intézmény fejlődött ki Nyugat-Európában, amely hatását még az újkorban, sőt némileg ma is érezteti s melynek alapja a germánok hadszervezetében található felnevezetésen a hűbériség. A germánoknál ugyan is hadsapatok oly módon jöttek létre, hogy a kevésbé előkelők egyes kiválóbbaknak a kíséretébe szegődtek, magukat annak pártfogásába ajánlották s ennek fejében attól javadalmakat kaptak. Az így nyert földbirtokot, melynek tulajdonjoga az adományozóé maradt, míg haszonélvezete, később örökösödési joggal, az adományozottat illette — hűbéri birtoknak nevezték, tekintettel arra, hogy az adományozó és adományozott egymás iránt kölcsönös és személyes hűséggel tartoztak, és pedig a hűbérúr védeni tartozott hűbéresét, a hűbéres viszont szabad emberhez illő, többnyire fegyveres szolgáltatásokat volt köteles teljesíteni hűbérurának. A teljesen szabad földbirtokot allodiumnak nevezték, míg az olyan birtokok, melyek a közhatóság alól is mentesítve voltak

immunitás nevet viseltek. A hűbéri intézmények több kevesebb eltéréssel minden nyugateurópai államban elterjedtek, és hatásukat nálunk is éreztették. A hűbéri jogot a 12-ik század közepe táján Lombardiában írásba foglalták és az így följegyzett longobárd hűbérjogot (libri feudorum) az olasz egyetemeken a római és kánoni joggal együtt tanították, és ezért e három jogrendszert európai anyajagoknak is szokták nevezni.

Bár a rómaiak a jognak egyik ágát, a magánjogot önállóan kifejlesztették és nagy tökélyre emelték, utánuk, az egész középkorban, sőt sokáig az újkorban is, a jog egyes ágai nem váltak szét egymástól, hanem köz- magán- és büntetőjog teljesen összeolvadtak. Azoknak az államoknak jogában, melyekben a hűbériség teljesen meggyökeresedett, a magánjogi elem volt túlnyomó, nálunk ellenben a közjog birt túlsúlyyal. Minden jog kezdetben a nemzeté volt, s ennek tagjai, a nemesek, annyi joggal birtak, amennyit részükre a nemzet átengedett. A királyság megalapítása után a jogok forrásául a nemzetet és királyt magában foglaló szent korona tekintetett, s a nemesek mint a szent korona tagjai jöttek számba. A jogok alapja a földbirtok volt, melyet kezdetben közösségben birtak, majd létesült az egyéni tulajdonjog is és pedig vagy az első foglaláskor nyert szállásbirtok, vagy később, főként hadi érdemekért a szent korona viselője által adott adománybirtok alakjában. Idővel minden földbirtok adomány-jellegűvé vált s az adományos utódainak kihaltával visszaszállt a szent koronára. A nemzet tagjai kezdetben egyenlő jogokkal birtak, majd azonban a főpapok és főurak a többi nemesség felett előjogokat vívtak ki. Viszont azonban a nemeseken kívül mások is, kivált a szabad városok polgárai, melyek együtt tekintettek egy nemes személynek, részesültek jogokban. A lakosságnak egy igen nagy része azonban, a jobbágyok, közjogokban egyáltalán nem, magánjogokban pedig csak korlátoltan részesedett; az ő birtokuk főtulajdonosa a nemes földesúr volt, kinek részére különböző szolgáltatásokat, úrbéreket kellett teljesíteniök, ahonnan birtokuk úrbéri birtoknak neveztetett. Nagy Lajos király 1351. törvénye óta a nemes csak szerzeménye felől rendel-

kezhetett, az eleiről rászállt vagyont ellenben el nem idegeníthette s utódaira volt köteles hagyni; ezt ősiségnek nevezték. Mindez az 1848-i törvényhozás által változott meg, amikor a rendi különbség, adományrendszer és ősiség eltöröltetett, a földbirtok szabaddá lett, a köz- és magánjog összeolvadása megszűnt.

A jog egyes ágai egybeolvadva jelentkeznek az egyes jogforrásokban is. Törvényeket nálunk már első királyunk kora óta alkottak, s ezekből már a 15-ik század óta egyesek gyűjteményeket létesítettek. Legnevezetesebb ilyen gyűjtemény az, melyet 1584-ben Mossóczy és Telegdy püspökök állítottak össze s mely aztán a későbbi törvényekkel kiegészítve számos kiadást ért és *corpus juris hungarici* név alatt ismeretes. Jogunk túlnyomóan még is szokásjog alakjában jelentkezett s szokásjogi szabályainkat az országgyűlés meghagyása folytán Verbőczy István ítélőmester „*Opus tripartitum juris consuetudinarii inelyti regni Hungariae*“ című munkájában egybegyűjtötte. Ezt a munkát az 1514-i országgyűlés elfogadta s a király is jóváhagyta, de mivel királyi pecséttel ellátva és kihirdetve nem lett, valóságos törvénynek nem tekinthető; azonban szerzője 1507-ben kinyomatta, a törvényhatóságoknak megküldte s ez úton az a magyar jognak egész 1848-ig legnevezetesebb forrásává lett s a *Corpus juris*ba is fölvétezt. Ugy e „Hármaskönyv“ mint törvényeink egészen 1836-ig kizárólag latin nyelven készültek; azonban később magyar nyelvre is lefordítottak. Először Geguss Dániel fordította le az egész magyar törvénytárt 1866-ban, egy másik magyar-latin kiadás pedig, a legujabb törvényekkel is kiegészítve, az ezredév ünnepe alkalmából jött létre, Márkus Dezső szerkesztésében.

A jogtörténetnek, mint már említettük, feladata a jog fejlődését tüntetni elő. A jogtörténet lehet egyetemes, vagy különös; egyetemes jogtörténet volna az, mely a jognak mindenütt és mindenkor tapasztalt fejlődését tüntetné elő; különös jogtörténet pedig az, mely meghatározott körben számol be a jogintézmények egymásutánjáról; a különös jogtörténetek közt főfontosságúak az egyes államok jogtörténetei. Továbbá általános vagy részleges

a jogtörténet aszerint, amint a jog minden ágára, vagy csak egy, vagy némely ágára terjed ki. Végül minden jogtörténet külső vagy belső; amaz a jogforrások történetét adja elő, míg az utóbbi maguknak a jogintézményeknek történetével foglalkozik. Ami a jogtörténet előadási módját illeti, az lehet chronologikus, ha a jog terén végbe ment változások egyszerű történeti sorrendben adatnak elő, vagy dogmatikus, ha az egyes jogintézmények fejlődése külön-külön kerül vizsgálat alá; a kétféle előadási módot egyébiránt rendszerint összekapcsolják és egyes időszakokat állapítanak meg, amelyekben belől aztán a különböző jogintézményekre tartozó változások dogmatikusan tárgyalatnak.

A szó valódi értelmében vett egyetemes jogtörténetnek nem igen lehet helye, tekintettel azokra a rendkívül nagy különbségekre, melyek az emberiség különböző társadalmi közt mutatkoznak. Az európai államok jogrendszereiben azonban, mint az előbbiekből is kitűnik, sok a közös vonás. Ezért egy, az európai államokra kiterjedő s így az egyes államokéval szemben egyetemes jogtörténet lehetséges és ilyen tudomány épen nálunk keletkezett is. Először Wenzel Gusztáv dolgozott ki „egyetemes európai jogtörténet“-et, majd a budapesti egyetem másik kitűnő volt tanára Hajnik Imre. Az egyes államok jogtörténete annál kiterjedtebb művelésben részesül mindenfelé. A magyar jogtörténet legkiválóbb művelői: Bartal, Szlemenics, Wenzel, Ladányi, Hajnik, Kolozsváry és Óváry, Timon, Kosutány, Zsindely.

Áttérve az egyes leíró jogtudományokra, a következőket kell röviden megjegyezni;

A szorosabb értelemben vett közjog vagy államjog az egész középkoron át Európaszerte hűbéries, tehát magánjogi jellegű volt, majd, csaknem mindenütt, abszolút monarchia fejlődött ki. Csak Angliában (minden hűbériesség mellett is), továbbá Magyar- és Lengyelországban maradt meg a közjogias és alkotmányos felfogás, az elsőben parlamenti, a két utóbbiban rendi alkotmányt létesítve. A francia forradalom azonban szabadabb irányban fejlesztette az állami életet és a 19-ik

század folyamán a képviseleti, és pedig leglőbb helyt parlamentáris alkotmány általánossá vált. Azok az államok, amelyekben azelőtt abszolút monarchia állt fenn, ez átalakulás után alkotmányukat egyszerre voltak kénytelenek megállapítani; azért az ilyen alkotmányokat chartás, illetve, ha (mint Ausztriában) az alkotmányt nem a nemzet vívta ki, hanem az uralkodó állapította meg, oktroyált alkotmánynak nevezzük. Angliában és Magyarországon azonban az alkotmány nem így egyszerre állapított meg, hanem hosszas történeti fejlődés gyümölcse s azért ezek alkotmányát történetinek mondjuk.

Közelebbről tekintve a magyar államjogot, annak első alapja a honfoglaló Árpád és vezértársai között állítólag kötött vérszerződés, mely a magyar alkotmány leglényegesebb alapelveit tartalmazza; nagy átalakuláson ment át a magyar közjog szent István alatt, ki magát királylyá koronáztatván, a királlysággal összhangba hozta intézményeinket; a nemzet jogai azért meg nem szűntek, sőt II. Endre arany bullájában biztosítottak. Az Anjou királyok alatt hűbéries intézmények hozattak be, melyek a régi magyar közjogi felfogással kiegyenlítődték a szent korona és ősiség intézményeiben. A mohácsi vész után trónra került Habsburg királyok alatt állandó összeköttetésbe került hazánk az osztrák örökös tartományokkal, s e kapcsolatot az 1687. 2. 3. tcikkek, majd az 1723. 1. 2. 3. tc. által megállapított *pragmatica sanctio* még szorosabbra fűzték. Az uralkodók részéről tapasztalt beolvasztási kísérletekkel szemben szükségét látta a nemzet annak, hogy alkotmányát minél szilárdabb alapokra fektesse s az 1791-ben megindult reformtörekvések az 1848-i törvényhozással érték betetőzésüket a jogegyenlőség, népképvisélet, miniszteri felelősség és parlamentarizmus megállapítása által. A szabadságharc leverése után következett abszolút uralom után az alkotmány az 1848-i alapokon, az uralkodóval és Ausztriával az 1867-i törvényekbe foglalt kiegyezés mellett fejlesztetett tovább.

A magyar közjog alaptételei: hogy a magyar állam önálló és független, területét sem megcsonkítani, sem részekre darabolni nem szabad; polgárai a törvény előtt egyenlők; uralkodója, a király a

Habsburg család jogosított ágainak első szülöttségrendje szerint következő tagja, trónra lépte után hat hó alatt magát megkoronáztatni s az alkotmányt biztosító esküt letenni köteles; törvényeket csak a nemzetet képviselő országgyűlés és a megkoronázott király együttesen hozhatnak; az országgyűlés két házból áll, az egyikben a kerületenként választott népképviselők, a másikban az egyházi és világi előkelők foglalnak helyet; a végrehajtó hatalmat a király felelős miniszteriuma által gyakorolja s rendelkezései csak akkor érvényesek, ha azokat a miniszterek valamelyike is aláírja, kik viszont az általuk aláírt rendeletekért az országgyűlésnek felelősek; a kormányzatot alsóbb fokon az önkormányzattal bíró törvényhatóságok és községek közvetítik; az igazságszolgáltatást a király nevében az általa kinevezett független bírák gyakorolják; az állam egy része, a Horvát-Szlavonországoknak nevezett terület, úgy törvényhozás, mint kormányzat terén széleskörű autonómiával bír a belügy, vallás- és oktatásügy és igazságügy terén s így a bírói hatalom tekintetében is, a nem autonom ügyek tárgyalásához pedig az országgyűlés mindkét házába saját országgyűléséből képviselőket küld; a *pragmatica sanctio* hatálya alatt Magyarországnak Ausztriával mindig közös uralkodója lesz s ugyanaddig — mindkét állam alkotmányosságának feltétele mellett — községek a védelem eszközei, tehát a külügy, hadügy és e kettőre vonatkozó pénzügy; mindazáltal közös törvényhozás nincs, hanem a két állam országgyűlésének egyenlő számú küldöttségei határoznak ez ügyekben, míg a végrehajtó hatalmat a király a közös ügyek mindegyike élén álló egy-egy miniszter által kik közül egy az egyik, kettő a másik állam polgára — gyakorolja.

A magyar közjog irodalmának legnevesebb művelői: Cziráky, Deák F., Korbuly, Kiss J., Nagy E., Kmety K.

A közigazgatási jog állapota az államjog minemiségétől függ, a nemcsak a közigazgatást teljesítő hatóságok szervezete, hanem azok tevékenységére bízott ügyek megállapítása tekintetében is. A hűbéries szervezetű államokban a közigazgatást felső fokon az uralkodó udvari tisztviselői, alsóbb fokon pedig saját területükön a hűbérurak.

illetve az immunitások élvezői teljesítették. Majd az abszolút királyságokban a közigazgatás a központilag kinevezett tisztviselők feladata volt. Angliában és nálunk a felsőfokú közigazgatást a király által kinevezett testület, alsóbb fokon pedig önkormányzati hatóságok végezték. Angliában azonban a titkos tanácsból felelős miniszterium fejlődött s a közjog átalakulásával ez a kormányrendszer Európaszerte elterjedt, így nálunk is elfogadtatott, míg az alsóbb fokú közigazgatás néhol centralizált, máshol autonom.

A közigazgatási jog a kormány szervek megállapítása után azok munkakörét is megállapítja. E munkakört egyrészt az állami társadalom és tagjai fejlettsége szabja meg, nevezetesen, hogy mily szükségleteket ismernek s mily szükségletek kielégítését várják az államtól; más részt az állam szervezete, tudniillik hogy viszont az állam mily kötelezettségek teljesítését követeli tagjaitól. Eszerint a közigazgatási jogtanokat két részre szokták osztani; az elsőben vannak ismertetve a közigazgatás szervei, s a tisztviselők szolgálati viszonyai, — a másodikban az általuk teljesítendő ügyek, nevezetesen a népességi, rendészeti, jólléti, igazságszolgáltatási, honvédelmi és külügyi téren.

A magyar közigazgatási jog kiválóbb művelői: Fésüs, Boncz, Kovács Pál, Csiky, Lechner, Kmety.

A közigazgatási jognak egy része, nevezetesen az, mely az állam saját gazdasági tevékenységét állapítja meg, régóta különvált a közigazgatási jog többi részétől, részint sajátos jelentőségénél, részint még inkább annál fogva, mert régen az állami gazdaságot az uralkodó magángazdaságtól nem igen különböztették meg és az államgazdasági, vagy pénzügyi igazgatást nem a közigazgatás többi ágában eljáró szervek, hanem külön, és pedig rendszerint központilag kinevezett közegek teljesítették. A közigazgatási jognak ez az ága: a pénzügyi jog egyrészt a pénzügyigazgatás szervezetét, másrészt az az állam gazdasági tevékenységének módjait állapítja meg.

Jeles magyar pénzügyi jogi munkákat irtak Mariska V. és Bartha B.

Az állami tevékenység másik ágát szabályozó per jog az igazságszolgáltatás szerveit és módját

állapítja meg. Az igazságszolgáltatás szervei régen nem voltak elkülönítve a közigazgatás szerveitől, sőt az eljárás módja sem volt különösebben szabályozva. A biráskodást régen a népgyűlések, vagy az azok által választott bírók, majd a hűbérúr előlétele mellett a hűbéresekből alakított bíróságok ítéleztek, az lévén az elv, hogy mindenkinek ügyében csak vele egyrendűek mondhatnak ítéletet. Nálunk a megyei és városi bíróságok, illetve az úri hatóság alatt állókra nézve az úriszékek szolgáltattak igazságot. Csak a legújabb időben (1871) szerveztek a közigazgatási hatóságoktól teljesen különválasztott állami bíróságok, amelyek törvényesen meghatározott eljárási mód szerint ítélnék és ítéleteik tartalmáért felelősségre nem vonhatók. És pedig rendszerint, így nálunk is, többfokú bíróságokat szerveznek, amelyek a felek kivánságára egymásután megvizsgálják az eseteket s felsőbbek az alsóbb fokúak ítéletét korrigálhatják. Ilyen bíróságok nálunk a járásbíróságok, törvényszékek, ítélőtáblák és a kúria.

A bíróságok ítéletének alapját az elébök terjesztett eset megismerése képezi, ami a feleknek vagy szóbeli vagy írásbeli előadásai és beterjesztett bizonyítékai alapján történik. Régebben az írásbeli eljárás volt túlnyomó s ma is azért ezt nevezik rendes eljárásnak; újabban azonban mind nagyobb tért hódít a szóbeli, vagy rövidebb volta folytán sommásnak nevezett eljárás. A rendes eljárásban az írásbeliség folytán a bíró kötve van a felek által felhozott bizonyítékokhoz, ellenben sommás eljárásban, hol a felekkel közvetlenül érintkezik, maga is kérhet tőlük és kereshet bizonyítékokat.

Eldöntésre váró jogviták azonban nemcsak egyes emberek magánjogi viszonyaiban merülnek fel s a perjog az államnak nemcsak ez iránybani tevékenységét öleli fel. Támadnak közjogi jellegű viták is, amelyek eldöntéséről szintén az államnak kell gondoskodnia. Az ilyen államjogi és közigazgatási természetű vitás kérdések elbirálását régebben rendszerint a kormányzati közegek teljesítették, — újabban azonban ezek ellátását ugyancsak a bíróságok hatáskörébe utasítják és pedig vagy a magánjogi perekben is ítélező, vagy külön e célra szervezett bíróságok — mint nálunk a közigazgatási bíróság — hatáskörébe.

A magánjogi perjog az 1868. 54. teikkkel kodifikáltatott; azonban ennek nagy részét hatályon kívül helyezték az 1881. 59., 60. és 1893. 18. teikkek. A közigazgatási perjogot az 1896. 26. te. tartalmazza. Egyébiránt az államjogi- és közigazgatási peres eljárást rendszerint a köz- és közigazgatási jog keretében tárgyalják és perjog aiatt csak a magánjogi, vagy polgári perrendtartást értik. Néha ugyan e névbe befoglalják a büntető eljárást is, de az helyesebben a büntető jog része.

A magyar polgári perrendtartás jelesebb művelői: Suhajda, Herczegh, Nagy F., Plósz.

A magánjog, mely a rómaiak nyomán polgári jognak is nevezetik, legeggyöntetűbben fejlődött Európaszerte, amit az anyajogok hatása magyaráz meg. Így jöhettek létre már a 18. században s a 19-ik elején jeles magánjogi törvénykönyvek, melyek közt a legutóbbi s legjelesebb a német birodalmi törvénykönyv. (1896.)

Nálunk az anyajogok hatása jóval kisebb volt. A hűbéri jog csak igen kevéssé s a római jog is leginkább csak a kánonjog útján éreztette hatását. Magánjogunk tehát túlnyomóan nemzeti alapokon s főleg szokásjog alakjában fejlődött. Igazságos Mátyás király ugyan megkísérlette az 1486-i decretum majusszal a magán és perjogi szabályok egybegyűjtését, de e törvény — bár örök érvényűnek nyilvánított — hatályát kevés ideig tartotta meg, mert félreszorította Verbóczy hármaskönyve, mely legnagyobb fontossággal ép a magánjog terén birt s e tekintetben a változott viszonyokhoz mérten tartalma még ma is irányadó. Az 1848-i törvények folytán magánjogunknak is szükségkép át kellett alakulnia. Az abszolút uralom alatt 1853. május 1-től kezdődő hatálylyal az osztrák polg. törvénykönyv hozatott be s vele együtt az ingatlan dologbeli jogok nyilvántartása végett a hiteltekkönyvek létesítettén, az osztrák tekkönyvi rendtartás hatálya is kiterjesztett hazánkra. 1860-ban az alkotmány részleges helyreállítása után a király az országbiró elnöklete alatt egy értekezletet hívott össze s ez az u. n. országbirói értekezlet a régi magyar magánjog hatályba visszaállítását elhatározta, különösen az ősiség eltörlése folytán szükséges új megállapítá-

sokat is tett, ellenben a telekkönyvi rendtartást és az osztr. polg. törvkönyv ezzel kapcsolatos intézkedéseit hatályában fenntartotta. Az országbirói értekezlet megállapodásait az akkori országgyűlés és a király is elfogadta, de mivel az országgyűlés nem törvényesen volt egybehíva és a király nem volt megkoronázva, e határozatok törvénynyé nem lettek; miután azonban a kuria kimondta, hogy e megállapodásokat mindaddig követni fogja, míg az alkotmányos törvényhozás nem intézkedik, azok a magyar magánjog nevezetes forrásává lettek. Az alkotmány teljes helyreállítása után nemsokára megkezdődtek a kodifikációs törekvések is, azonban eddig a közönséges magánjognak csak egyes részei, mint a gyámság és gondnoksági ügy (1877. 20.), a házasság jog (1894. 31.), a végrendeletek alaki kellékei (1876. 16.), vannak törvény által szabályozva, míg a magánjog többi részében a szokásjog. Verböczy Hármaskönyve és az országbirói értekezlet képezik a főforrásokat. Most azonban már a kodifikáció annyira haladt, hogy a magyar általános polgári törvénykönyv első tervezete és annak indokolása közzé is tétetett.

A közönséges magánjogot régebben rendszerint Gaius institutióinak rendszerében három részre osztva tárgyalták: a személyekről, a dolgokról és az ügyletekről cím alatt. Majd az úgynevezett pandekta rendszer jött szokásba, mely öt részre osztja a magánjog rendszerét; az általános részben a személyekre, dolgokra és jogokra vonatkozó általános tudnivalókat adják elő; dologbeli jogok címe alatt a mindenkivel szemben hatályos vagyoni jogokat: a tulajdonjogot, szolgalmi jogot és zálogjogot; kötelmi jogok címmel a csak meghatározott személyekkel szemben hatályos vagyoni jogokat; a családjog című részben a házasságból, a szülők és gyermekek közti viszonyból folyó és a közvédelemre szoruló személyeket illető jogokat; végül az öröklési jog azokat a szabályokat adja elő, amelyek szerint valakinek vagyona az ő halála után másra átszáll. A magánjogi törvénykönyvek azonban nem követik ezt a rendszert. A magyar tervezet öt részre oszlik a következő címekkel: személyjog, családjog, dologjog, kötelmi jog, öröklési jog.

A magyar magánjognak gazdag irodalma van.

Csak a legkiválóbb írókat említve, különösen kiemelkedtek e téren: Kövi, Kelemen, Frank, Wenzel, Ökrös, Suhajda, Herczegh, Zlinszky, Zsögöd, Schwarz G., Imling, Sipőcz, Jancsó, Katona, Reiner, Thirring, Teleszky, Kern, Győry stb.

A különös magánjogok közül leginkább a kereskedelmi, váltó és bányajog fejlődtek ki önállóan. Nálunk a két előbbit először az 1844-i törvények szabályozták, majd újból kodifikáltattak és pedig a kereskedelmi jog az 1875. 37. t.-cikkel, a váltójog pedig az 1876. 27. t.-cikkel. A bányajog ellenben törvényes szabályozásban mindeddig nem részesült, hanem az 1854. november 1-én kibocsátott osztrák bányatörvény van nálunk, az országbirói értekezlet megállapítása folytán még most is érvényben. Egyébiránt a bányajog, épenúgy, mint a közönséges magánjognál említett telekkönyvi jog csak részben magánjogi, részben azonban közigazgatási jogi természettel bír.

A magyar kereskedelmi törvény két részből áll; az elsőben a kereskedőkre és kereskedelmi társaságokra, a másodikban a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó szabályok vannak előadva. A váltótörvény pedig a váltóképesség meghatározása után a váltó két nemére, az utalvány alakjával bíró idegen — és a fizetési ígéret alakjával bíró saját váltóra vonatkozó szabályokat tartalmazza. Végül a bányajog előbb a bányászattal foglalkozó személyekre, a bányavagyonra és bányászati jogra, azután a bányahatóságokra vonatkozó szabályokat adja elő.

A magyar kereskedelmi jog kiválóbb művelői: Apáthy, Nagy F., Klupathy; jeles váltójogi munkákat irtak Apáthy, Plósz, Nagy F., Mutschenbacher, míg a bányajog tevén Wenzel G., Wenzel T., Sipos és Litschauer szereztek érdemeket.

A büntetőjog sokáig magánjogi jellegű volt. Ha valakin sérelem esett, boszút állt a sértőn. Csak kivételesen némely cselekvényt tartottak a közre is veszélyesnek s ezeket büntették. Mind jobban felismerték azonban, hogy az egyes ember létfeltételeit sértő cselekvény is káros a társas együttélésre nézve s mind több cselekvényt soroltak az államilag büntetendőkhöz. Mikor pedig a büntetés az állam feladata lett, kellett olyan szabályokról is gondos-

kodni, amelyek szerint az állam a büntett fennforgásáról meggyőződik s azok elkövetőire a büntetést kiszabja, vagyis kellett kifejlődni büntető eljárásnak is.

Magyarországon már a legelső királyok törvényeiben találkozunk büntető rendelkezésekkel, melyek a társadalom állapotához képest nagyobbára a durvább, erőszakosabb bűncselekményekre vonatkoznak. A 18-ik században megindult kodifikációs munkálatok nyomán, nálunk is fölmerült a törekvés, hogy a büntetőszabályok egy törvénykönyvbe foglaltassanak össze s az evégből kiküldött országos bizottság 1843-ban az országgyűlés elé be is terjesztette a maga munkálatát, melyet korához mértén kiválónak tartanak, melyből azonban törvény nem lett. A magyar büntető törvénykönyv csak jóval az alkotmány átalakulása után az 1878. 5. t.-c.-ben alkottatott meg, és magában foglalja büntetendő cselekményekre s azok büntetésére vonatkozó általános tudnivalók (büntetések nemei, kísérlet, bűnrészesség, szándék, gondatlanság, beszámítást kizáró okok, bűnhalmazat, büntető eljárást kizáró okok) előadása után maguknak a büntetés mérvéhez képest büntetetté vagy vétségekké minősülő bűncselekményeknek felsorolását.

A büntetőjog alaki része nálunk a legujabb időig törvény által szabályozva nem volt, hanem csak kormányrendelettel. A büntetés a polgári perekben is ítélkező bíróságokra volt bízva, csak sajtóbíróságokban iléltek esküdtbíróságok. Most a büntető eljárást az 1836. 33. tartalmazza s azt kiegészíti az 1897. 33. az esküdtbíróságokról. E törvények szerint büntető ügyekben mindig vád alapján, rendszerint a polgári perekben is ítélkező bíróságok járnak el, a legsúlyosabb bűncselekményekben azonban esküdtzékek ítélnek. A pusztán a rendet veszélyeztető cselekvényeket kihágásoknak nevezzük s ezeknek — az 1879. 40. alapján — úgy megállapítása, mint büntetése túlnyomóan közigazgatási feladat. Végül meg kell említenünk, hogy alkotmányuk kivételes bíróságokat is ismer; így a vád alá helyezett miniszterek felett a főrendiház kebeléből, illetve a közös miniszterek felett a két állam tagjaiból alakult bíróság ítélkezik. A magyar büntetőjog és eljárás irodalmából ki kell emelni C s e m e g i Károly,

Schnierer, Werner, Balogh J., Fayer, Edvi Illés, Székács, Finkey műveit.

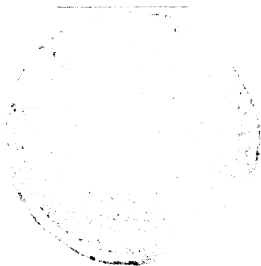
Az államközi vagy nemzetközi jog az ó-korban mondhatni teljesen ismeretlen volt. A görögöknél találni ugyan annak némi nyomát az amphyktioni szövetségben, de az csak a görög államokra terjedt ki, mert a többi népeket ők épúgy, mint a rómaiak, barbároknak tekintették. A keresztyénség egyetemesebb felfogásnak nyitott utat és már a közép-korban létesült némi nemzetközi jog, de az csak a 17-ik században indult nagyobb fejlődésnek. A harmincéves háborúban ugyanis oly sok kegyetlenkedés történt, hogy az emberek végre kénytelenek voltak belátni az államok közti érintkezéseket szelidítő eljárásai módok szükségességét. Eme nagy háborút befejező 1648-i vesztfáli békét lehet tekinteni a nemzetközi jog első tételes alapjának. Ugyanez időre esik a nemzetközi jog első elméleti kifejtése is Grotius Hugó nagy művében. Azóta az államok s a különböző államok alattvalói közti érintkezések oly gyakoriakká lettek, hogy a nemzetközi jog mind bővebb kifejtést igényelt. Erre szolgáltak az államok képviselői által tartott kongresszusok, a mind gyakoribbakká váló nemzetközi szerződések s a jogtudósok fejtegetései. Nagy jelentőségűek a háború esetére követendő eljárásai módokat illetőleg az 1864-i genfi konvenció megállapításai. Mindazáltal a nemzetközi jogot valóságos jognak még most is alig tekinthetni, mert nincs egy olyan hatalom, mely szükség esetén kikényszeríthetné. A nemzetközi jog főbiztosítéka — bár nemzetközi bírászkodásra volt már példa — ma is az erőszak s az államok hatalmi egyensúlya. Az európai nemzetközi jog az európai államokon kívül az amerikai egyesült államokra is kiterjed; vannak egyéb nemzetközi jogrendszerek is, melyek közt legjelentékenyebb a mohamedán népeknek a Koránban megállapított nemzetközi joga.

Az európai nemzetközi jog köz-, magán- és büntető jogi részre oszlik. A nemzetközi közjog megint két részből áll: a békejog az államok békés érintkezési módjait, különösen a követségi jogot szabályozza, míg a harcjug a háborús érintkezés által előidézett viszonyokat. A nemzetközi magánjog a különböző államok alattvalói közt, vagy a több

állam területén létesült magánjogi viszonyokat szabályozza; a nemzetközi büntetőjog pedig azokat az elveket állapítja meg, melyek szerint az állam a más állam területén vagy saját területén ugyan, de más állam alattvalója által végrehajtott bűncselekmények elkövetőivel szemben jár el.

Az európai nemzetközi jog kiválóbb művelői: Martens, Klüber, Wheaton, Heffter, Bluntschli, nálunk Apáthy, Kiss J., Csarada.

Mint az eddigiekből látszik, a jog és államtudományok s az azokat magukban foglaló társadalmi tudományok igen sok ágra szakadnak. Épen azért mind e tudományokat, sőt azoknak egyes részleteit is külön-külön szokták művelni. Vannak azonban olyan munkák is, melyeknek csak az a céljuk, hogy mindegyik jog- és államtudományt (illetve az azokkal kapcsolatos társadalmi tudományokat) vázlatosan meg ismertessék. Az ilyen munkákat, melyek majd betűrendben, majd rendszerbe foglalva adják elő a legszükségesebb tudnivalókat: jog- és államtudományi bevezetéseknek, vagy encyklopédiáknak szokták nevezni. Ilyen munkák a külföldön nagy számmal vannak. Nálunk legnevezetesebbek Virozsil, Löw T., Pauler, Pisztóry, Kiss István művei és főként a Márkus Dezső szerkesztésében megjelenő öt kötetre tervezett Jogtudományi lexicon.

TARTALOM.

	Lap.
<i>A társadalom</i>	3
<i>Az állam</i> (Fogalma, keletkezése, célja; fölterülés, népesség, főhatalom, alkotmány; államfor- mák; államhatalmak; az államhatásköre; államkapcsolatok.)	6
<i>A jog</i>	17
(Fogalma; főelve; bölcséleti, tételes jog; közjog, magánjog, büntető-nemzetközi jog; jog- források; joggyűjtemények; a jog magyarázata; jogalany, jogtárgy, jogi tény; jogvédelem.)	
<i>Társadalomtudomány</i>	32
(Szociologia, társadalmi gazdaságtan, ethika, történelem, statisztika.)	
<i>Államtudomány</i>	43
(Politika, Államgazdaságtan.)	
<i>Jogtudomány</i>	46
Jogbölcsészet; római jog; egyházjog; hű- béri jog; a magyar jogfejlődés; jogtörténet; közjog, közigazgatási, pénzügyi jog; perjog; magánjog, kereskedelmi és váltójog, bányajog; büntető jog; nemzetközi jog.)	

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és tőle, valamint minden hazai könyvtárustól megszerezhető a

Tudományos zseb-könyvtár.

Minden egyes füzet ára: 60 fillér. = 30 kr.

A „Tudományos zseb-könyvtár“ időhöz nem kötötten, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg s a tudományok minden ágára kiterjeszkedik.

A „Tudományos zseb-könyvtár“ idővel mindazt felöleli, k mi az általános műveltség körébe tartozik. A csinos bűlsejű füzeteket, rendkívüli olcsóságukra való tekintettel, aárki könnyen megszerezheti, aki pedig a hasznos tudni-valók ismeretét a legkényelmesebb módon akarja el-sajátítani, az föltétlenül vegye meg a „Tudományos zseb-könyvtárt“. A jó magyarsággal és eleven stílusban írt füzetek főbb vonásokban világos képet adnak az illető tudományról és megismertetik az olvasót mindazzal, amit az illető szakmából okvetlenül tudnia kell.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg:

1. **Földrajzi és statisztikai tabellák.** Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. **Arithmetikai és algebrai példatár.** Irta Dr. Lévay E.
3. **Kis latin nyelvtan.** Irta Dr. Schmidt Márton.
4. **Magyar irodalomtörténet.** Irta Gaal Mózes.
5. **Görög nyelvtan.** Irta Dr. Schmidt Márton.
6. **Franczia nyelvtan.** Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. **Angol nyelvtan.** Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. **Római jog. I. Institutiók.** Irta Dr. Bozóky Alajos.
9. **Római jog. II. Pandekták.** Irta Dr. Bozóky Alajos.
10. **Egyházjog. (Kathol.)** Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. **Magyar nyelvtan.** Irta Gaal Mózes.
12. **Magyar stilisztika.** Irta Gaal Mózes.
13. **Magyar retorika.** Irta Gaal Mózes.
14. **A sík trigonometriája.** Irta Dr. Lévay Ede.
15. **Római régiségek.** Irta Dr. Schmidt Márton.
16. **Magyarország oknyomozó története.** Irta Cseh Lajos.
17. **Kereskedelem története.** Irta Dr. Stirling Sándor.
- 18—20. **Egyetemes irodalomtörténet.** Irta Hamvas József.
21. **Nemzetközi jog.** Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. **Magyar poétika.** Irta Gaal Mózes.
23. **Planimétria példatárral.** Irta Dr. Lévay Ede.
24. **A római nemz. irod. tört.** Irta Márton Jenő.
25. **Német nyelvtan.** Irta Albrecht János.
26. **Oszmán-török nyelvtan.** Irta Dr. Pröhle Vilmos.

- 27—30. **Áruisme-lexikon.** Irta Dr. Koós Gábor.
- 31—34. **Magyar magánjog.** Irta Dr. Katona Mór.
35. **Számтан.** Irta Dr. Lévay Ede.
36. **Logarithmustáblák.** Összeállította Polikeit Károly.
- 37—38. **Magyarország őskora.** Irta Darnay Kálmán.
- 39—40. **Magyar büntetőjog.** Irta Dr. Atzél Béla.
- 41—42. **Bűnvádi perrendtartás.** Irta Dr. Atzél Béla.
43. **Kis növénygyűjtő.** Összeállította Dr. Cserey Adolf.
44. **Algebra.** Irta Dr. Lévay Ede.
45. **A magyar helyesírás törvényei.** Irta Gaal Mózes.
46. **Ábrázolástan.** I. füzet. Irta Dr. Kolbaí Arnold.
47. **Ábrázolástan.** II. füzet. Rajzok az ábrázolástanhoz.
- 48—49. **Növényhatározó.** Irta Dr. Cserey Adolf.
50. **Stereometria.** Irta Dr. Lévay Ede.
51. **Világtörténelem.** I. rész. Irta Cseh Lajos.
- 52—53. **Stilisme.** Irta Boros Rudolf.
54. **Levelező gyorsírás.** Irta Bódogh János.
55. **Magyar közigazgatási jog.** Irta Dr. Falcsik Dezső.
56. **Alkotmányi politika.** Irta Dr. Gratz Gusztáv.
- 57, 57a. **Magyar pénzügyi jog vázlat.** Irta Dr. Bartha Béla
58. **Általános földrajz.** Irta Hegedűs István.
59. **Éthika.** Irta Dr. Somló Bódog.
60. **Ásványhatározó.** Irta Dr. Cserey Adolf.
61. **Zeneműszótár.** Irta Goll János.
62. **A görög irod. tört.** Irta Márton Jenő.
- 63—64. **A Zománcz.** Irta Mihalik József.
65. **Vita-gyorsírás.** Irta Bódogh János.
66. **A magyar váltójog.** Irta Dr. Berényi Pál.
67. **Világtörténelem.** II. rész. Irta Cseh Lajos.
- 68—69. **A rajzolás vezérfonala.** Irta Boros Rudolf.
- 70—72. **Mythologia.** Irta Dr. Losonczy Lajos.
73. **Általános zenetan.** Irta Goll János.
74. **Államszámviteltan.** Irta Dr. Berényi Pál.
75. **Jogbölceselet.** Irta Dr. Somló Bódog.
76. **Rovargyűjtő.** Irta Dr. Cserey Adolf.
77. **Szervetlen kémia.** Irta Schwicker Alfréd.
78. **Mechanika.** Irta Dr. Lévay Ede.
79. **Szociológia.** Irta Dr. Somló Bódog.
80. **Logika.** Irta Dr. Schmidt Márton.
81. **Akustika. Optika. Hőtan.** Irta Dr. Lévay Ede.
82. **Áruüzleti szokások.** Irta Matavovszky Béla.
83. **A német irodalom rövid vázlat.** Irta Albrecht János.
84. **Kereskedelmi jog.** Irta Dr. Berényi Pál.
85. **Elektromosság és mágnesség.** Irta Dr. Lévay Ede.
86. **Kosmografia.** Irta Dr. Bozóky Endre.
- 87—89. **Lepkehatározó.** Irta Dr. Cserey Adolf.
- 90—91. **A testgyakorlás alapelemei.** Irta Dr. Ottó József.
92. **Kis fizikai földrajz.** Irta Dr. Bozóky Endre.

93. Szerves kémia. Irta Schwicker Alfréd.
 94. Világtörténet. III. rész. Irta Cseh Lajos.
 95. Analytikai síkmértan. Irta Dr. Lévy Ede.
 96—98. Rovarhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
 99. Meteorologia. Irta Dr. Bozóky Endre.
 100. A magyar művelődés tört. Irta Dr. Bartha József.
 101. Astronomia. Irta Dr. Wonaszek Antal.
 102. Bevezetés a jog- és államtudományokba. Irta Dr. Kun B.

A „Tudományos zsebkönyvtár“-ban legközelebb, a következő kötetek megjelenése van tervbe véve:

Aesthetika	Kereskedelem-isme	Ötvösség
Anthropologia	Keresk. földrajz	Paedagógia
Dramaturgia	Közjog	Pénzügytan
Észjog	Lélektan	Polg. perrendtartás
Fejlődéstan	Német helyesírás	Statisztika
Fogalmazványok	Nemzetgazdaságtan	Természetrájz:
Földrajz (politikai)	Népisme	Állattan
Földtan — Geológia	Oktatási módszertan	Növénytan
Görög régiségek	Olasz nyelvtan	Gombaisme
Jogtörténet	Orosz nyelvtan	Ásványtan

☛ Minden egyes füzet 60 fillér. ☛

Stampfel Károly kiadóhivatalában megjelent:

Nemzetünk nagy költői.

Szerkeszti Gaal Mózes.

Tájékoztató.

A magyar szellem kiválóbb képviselőinek: a költőknek, a regény- és drámaíróknak nem száraz életrajzát, hanem élvezetesen és érdekesen megírt jellemképeit, műveiknek az életrajz keretébe foglalt esztétikai fejtegetéseit tartalmazzák ezek a 3—4 éves csinos füzetek. Azok is kedvel forgathatják, a kik a szóban forgó írók olvasták, s azok is megértik, akiknek még nem volt módjukban az illető írók műveit olvashatni.

E vállalatnak az a célja, hogy a tanulónak hozzáférhetővé tétessék mindaz, a mire okvetlenül szüksége van.

Ismerteti az egyes írokat és azok műveit, mi által a tanulónak, az illető író iránti érdeklődését felkelti és hathatósan elősegíti az olvasó abbéli kívánságát, hogy a szóban forgó írók vagy költők közelebről megismerhesse.

A vállalat a következő költők és írók jellemképeit fogja tartalmazni: Tompa Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Balassa Bálint, Zrinyi Miklós, Gyöngyössi István, Csokonai V. Mihály, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferencz, Kölcsey Ferencz, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Jósika Miklós, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Katona József, Szigligeti Ede, Madách Imre.

A mennyiben az egyes írók, mint koruk szellemének a kifejezői jelennek meg, hová-tovább az egész magyar irodalom-történet kiegészül ez írók jellemképekből.

A csinosan és izléssel kiállított füzetek ára egyenkint 40 fillér.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

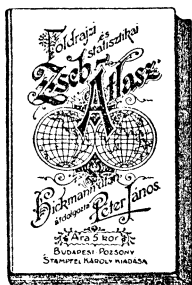
megjelent és általa s minden hazai könyvárustól megszerezhető:

Astronomia az égitestek mozgásának és fizikai tulajdonságainak ismertetése. Az éjszaki földgömb csillagabroszával és 47 képpel. Irta Polikeit Károly, tanár. Ára kötve 2 korona.

A képzőművészetek története az építés, szobrászat és képirás fejlődése a legrégebb időktől napjainkig 150 képpel. Irta Prém József. Ára kötve 2 kor.

Mindenkire nézve ajánlatos a :

Hickmann és Péter-féle **Földrajzi és Statisztikai Zseb-Atlasz.**

Ezen felülmulthatatlan **zseb-atlasz** 60 térképen és grafikai táblán áttekinthetést nyújt a föld összes államainak viszonyairól, különös tekintettel hazánkra. A csinos térképek, csodálatos mennyiségű adatai, **a földrajzi és statisztikai zseb-atlaszt unicum** és a művelt közönség részére nélkülözhetetlen szükségletté teszik. Ezen **zseb-atlaszt** mindenki élvezettel fogja tanulmányozni, mert közérdekű dolgok oly sokaságát közli világos előadásban, mint a mennyi

ily alakban eddigelé egyáltalában még nem került nyilvánosságra.

A Hickmann és Péter-féle Földrajzi és Statisztikai Zseb-Atlasz.

5 koronáért

minden könyvkereskedő utján beszerezhető.

Tudományos Zsebkönyvtár.

Mennyiségtan.

Folyó sz.

Ábrázolástan. I., II. füzet. Irta Kolbai Arnold	46—47
Algebra. 2. kiadás. Irta Dr. Lévay Ede	44
Algebrai példatár. 3. kiadás. Irta Dr. Lévay Ede	115
Analytikai síkmértan. Irta Dr. Lévay Ede	95
Geometriai példatár. Összeállította Dr. Lévay Ede	158
Kereskedelmi számtan. Irta Derszib Béla	144
Logarithmustáblák. Ötjegyű. 2. kiad. Irta Polikeit K.	36
Mathematikai képletek gyűjt. Irta Dr. Lévay E.	21
Mathematikai szünórák. I., II. füzet. Érdekes matematikai esetek, játékok és feladatok gyűjteménye. Irta Mikola S.	112, 114
Planimetria példatárral. Irta Dr. Lévay Ede	23
Politikai számtan. Irta Perjessy László	163
Sík trigonometriája példatárral. 2. kiadás. Irta Dr. Lévay Ede	14
Stereometria és sphaerikus trigonometria példatárral. Irta Dr. Lévay Ede	50
Számtan. 2. kiadás. Irta Dr. Lévay Ede	85
Számtani példatár. 2. kiadás. Irta Dr. Lévay Ede	2

Művészet. Zene. Sakk.

Általános zenetan. Irta Goll János	73
Általános zene-műszótár. Irta Goll János	61
A sakk. Irta Maróczy Géza	204—206
A zománo. Irta Mihalik József	63—64
Az előadás művészete. Irta Dr. Hevesi Sándor	218—218
Dramaturgia. Irta Rakodczay Pál	107
Rajzolás vezérfonala. Irta Boros Rudolf	68—69
Stilisme. 2. kiadás. Irta Boros Rudolf	52—53
Szinjátsszás művészete. Irta Dr. Hevesi Sándor	213—215

Orvostudomány.

Szövettan. Irta Dr. Péterfi Tibor	209—21
Az idegrendszer és az érzékszervek szövetana. Irta Dr. Péterfi Tibor	219

Philologia.

a) Ókori nyelvek.

Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton	5
Latin nyelvtan. 2. kiadás. Irta Dr. Schmidt Márton	3
Latin stilisztika. Irta Dr. Cserép József	139

Tudományos Zsebkönyvtár.

Philologia.

b) Magyar nyelv.

Folyó sz.

Ált. nyelvtudomány. Irta Dr. Rubinyi M.	192—193
Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes	11
Magyar helyesírás szabályai. Irta Fejes Áron	173
Magyar poétika. Irta Gaal Mózes	22
Magyar retorika. Irta Gaal Mózes	18
Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes	12

c) Idegen nyelvek.

Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos	7
Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos	6
Német nyelvtan. 2. kiadás. Irta Albrecht János	25
Német helyesírás. Irta Albrecht János	111
Olasz nyelvtan, gyakorlati. Irta Dr. Cs. Papp J.	105—105a
Oszmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos	26
Román nyelvtan. Irta Cupcea Péter	184—186

Természettudományok.

I. Természetan.

Akustika. Irta Dr. Lévay Ede	81
Elektromosság. Irta Dr. Lévay Ede	85
Elektrotechnika. Irta Dr. Bozóky Endre	142—143
Meteorologia, klimatologia. Irta Dr. Bozóky Endre	99
Physikai repetitorium. I., II., III., füzet. Irta Dr. Lévay Ede	78, 81, 85
Physikai zsebkönyv. Irta Dr. Bozóky Endre	110
Physikai példatár. 1. sor. Irta Dr. Lévay Ede	207
Physikai példatár. II. sor. Irta Dr. Lévay Ede	208

II. Vegytan.

Chemia. I. Szervetlen rész. Irta Schwicker Alfréd	77
Chemia. II. Szerves rész. Irta Schwicker Alfréd	93

III. Természetráajz.

a) Embertan.

Anthropologia. Összeállította Lósy J.	108
--	-----

b) Állattan.

Állatok fejlődése. I. Irta id. Dr. Perényi J.	117—118
Állatok fejlődése. II. Irta id. Dr. Perényi J.	124

10.884-1967